

Fischer Istvánné

Életrajz

A filigrán 83 éves Fischer Istvánnét egy 60 éves asszony külleme és egy 20 éves nő szellemi frissessége jellemzi. Egyedül él egy volt gettóbeli Bauhaus stílusú ház két szoba összkomfortos lakásában, amely a hatvanas évek divatja szerint van berendezve.

Apai nagyapám, Fleischmann Samu 1846-ban született, és 1937-ben halt meg. Domsztlón élt. [Domsztló – nagyközség, Heves vm., 1910-ben 2384 magyar lakos, postahivatal, gőzmalom, hitelszövetkezet, fogyasztási szövetkezet.] Markazról költözött Domsztlóra. [Markaz – nagyközség, Heves vm., 1910-ben 1665 magyar lakos] Azt tudom, hogy csak hat elemít végzett, de roppant okos, praktikus, széles látókörű ember volt. A nagyanyámat nem ismertem, mert ő korán, 1894-ben halt meg.

Nagyapám földbirtokos volt. Állítólag egy hordó pálinkával jött át Markazról Domsztlóra. Ott nyitott egy kis szatócs üzletet, aztán kocsmát. Vette darabonként a szőlőt és a szántót, és olyan három éves koromban, amikortól már emlékszem rá, csak gazdálkodott. Volt két ház egymás mellett, egyik volt a régi ház, amit elajándékozott az unokatestvérének, és azok folytatták az üzletet, és nagyapám már csak gazdálkodott. A gazdálkodás szőlőbirtokot és földbirtokot jelentett. Főleg szőlőbirtokot. Elég szép volt birtok volt. Amikor nagyapa meghalt, akkor 60 hold szőlőt örököltünk. A többi gyerek is ugyanannyit. Ez egy komoly birtok volt, nagyapám minden gyerekének adott hozományt és tőkét az önállósodáshoz.

Domsztlón egy földszintes házban lakott a Fő utcán. Volt egy nagy kapubejárat és mellette egy kiskapu. „L” alakú épület volt hosszú udvarral, ami a Fő utcáról egészen a patak partjáig ment át. Mert ott Domsztlón folyik egy kis patak. Két szoba az utcára nézett, befele volt még egy szoba, aztán előszoba, amiből később lett egy fürdőszoba, amikor olyan 12-13 éves lehettem. Ide fel kellett pumpálni a vizet, mert vízvezeték nem volt. Aztán volt konyha, személyzeti szoba. Volt egy hosszú fedett folyosó, onnan nyílt a WC. Volt egy fedett veranda, aminek az oldala szabad volt. Azt hiszem, akkor még petróleum világítás volt Domsztlón, nem volt villany. Hátral is volt egy nagy kapubejárat a patak felé, mert a patak mellett volt egy út, és hátral volt a kocsiszín, istálló. Az igás kocsik nem elől jártak be, hanem hátralról. Elölről csak a parádés kocsik jártak be. Arra már nem emlékszem pontosan, hogy hány ilyen raktárszerűség volt. Csak lovak voltak, tehének nem. Voltak bárányai fent a Mátrában, mert volt erdőgazdasága is. Azt is örököltük.

Természetesen mindig volt személyzet. Volt egy házvezetőnő. Nagyapám másodszor is megnősült, ezt a másikat nagymamát, Róza mamát már ismertem. Azt hiszem az első feleségének az unokatestvére volt. Nagyon tisztelték és szerették a gyerekek. 10 éves lehettem amikor Róza mama meghalt, attól kezdve volt egy házvezetőnő, aki végig ott volt nagyapám mellett. Volt

szakácsnő, szobalány.

Nagyapám nagyon értett a mezőgazdasághoz. Aranyos ember volt, borzasztóan törődött a gyerekeivel. Amellett egy klassz férfi volt, daliás termetű.

Autója, teherautója nem volt, nem kellett neki. Konzervatív ember volt. Társzekerek voltak, mert Budapestre is szállított szőlőt. Ennek a szekérnek volt valami speciális neve, féderes kocsinak vagy minek hívták, ezzel szállította a szőlőt Budapestre vagy Gyöngyösre. [Gyöngyös - város, Heves vm., reál-gimnázium, római katolikus polgári fiúiskola és felsőmezőgazdasági iskola, állami polgári leányiskola, tanonciskolák, állami és felekezeti elemi iskolák és kisdedővők. Hét bank, ipari vállalatok, négy hetilap. 1910-ben 18 314 lakos, ebből római katolikus 16 671, izraelita 2250.] Nem tudom biztosan, mert a bátyám járt nagyapámhoz. Én inkább a nagybátyámhoz jártam nyaralni, az ő tanyáján töltöttem minden nyarat. Ez csak 5 km-re volt Domoszlótól, úgyhogy előfordult, hogy szombaton gyalog mentünk át, és persze mindig meglátogattuk nagyapát. A nagybátyáméknak is volt Domoszlón is szőlőbirtokuk. Majdnem mindenkinek volt szőlője a családban.

Jiddisül biztosan tudott, németül nem tudom. De nagyon nagy súlyt fektetett arra, hogy mi, a gyerekek és az unokák beszéljünk. Gyakran jött hozzánk Egerbe, mert megyeszéki tag volt, szóval elég magas társadalmi állása volt. Ez a megyeszéki tag megfelel egy mai megyei képviselőnek. Azt nem tudom, hogy választották-e, vagy társadalmi helyzetéből kifolyólag került be. De különben hogy került volna be egy falusi zsidó megyeszéki tagnak Heves megyében? Amikor ülés volt, mindig nálunk ebédelt, és szemrehányást tett, hogy nem németül beszélünk odahaza, hanem magyarul.

Tagja volt még a verpeléti kilének [lásd kile]. Tehila, azt hiszem ez a hivatalos neve. [Verpelét - nagyközség, Heves vm., 1920-ban 3930 magyar lakos, vasúti állomással, telefon-állomással.]

12 gyereke volt, de csak 8 nőtt fel. A legidősebb Fleischmann Henrik, de nem tudom, mikor született. Ő egy mintagazda volt, 1000 holdon felüli birtokkal Domoszlón. Nem bérelt, hanem saját. Ezt maga szerezte. Volt versenyistállója is, versenylova is. Nagyon gazdag ember volt. Minden Fleischmannak az volt a mániája, hogy fejlesztett, telepített. Ő hozta be a bolgár szőlőfajtákat. Volt 300 holdja egyben a vécsi parton, azt nem is osztották szét 1945-ben, hanem meghagyták Állami Gazdaságnak. Mert persze tőle is elvették, tőlünk is elvették. Megnősült, volt egy fia, Laci és egy lánya, Margit. A fia magyarosított Forgácsra. Mind a ketten Pesten voltak, és túléltek a holokausztot. Laci fiával tartom a kapcsolatot, most 75 éves. Margitnak nem volt gyereke. Laci fiának a felesége keresztény, viszont a fia, aki Svédországban él, egy zsidó lányt vett feleségül. Henrik bácsi a verpeléti kilének volt a rase kolja.

Utána következett Fleischmann Felicia, ő volt a legidősebb lány. Ő nevelte a gyerekeket, az édesanyjuk halála után őt tekintették a család anyjának. Férjhez ment, Egerben éltek, a férje Fejér Henrik, és az Adria Biztosítónak volt az igazgatója a nyugdíjazásig. Nekik is volt szőlőjük, Egerben és Hevesen. Volt egy fiúgyerekük, ügyvéd lett. Az egész Fejér család elpusztult 1944-ben.

A következő Fleischmann Béla. Bankigazgató volt Gyöngyösön, plusz földbirtokos. Megnősült. Három fiúk és két lányuk volt. Az egyik fiú orvos volt, a zsidó kórházban dolgozott, és még a háború előtt kivándorolt Amerikába. A másik fiú munkaszolgálatos volt, és 1945 után vándorolt ki

Amerikába. Még itthon megnősült, gyerekük is volt, de a feleség és a gyerek is elpusztult. 1945-ben megint megnősült, és ott is lett egy gyereke. A harmadik fiú elpusztult 1944-ben. A két lány itt Pesten túlélte. Az egyik lány gyereke látható a fényképen (huifi001.jog) a nagyapám ölében. A másik lánynak nem volt gyereke. Fleischmann Béla és a felesége még 1944 előtt halt meg.

Aztán jött Fleischmann Malvin. Ő hozzáment Rózner Rudolfhoz, lett két fiuk. Ők is földbirtokosok voltak, olyannyira, hogy a Majkapusztá nevű tanya, Domoszlótól öt kilométerre, az övék volt. Közigazgatásilag Vécshöz tartozott [Vécs – nagyközség, Heves vm., 1920-ban 1564 magyar lakos], és Feldebrő volt a vonatállomás. Ez ott van a Mátra alján. Ők természetes halállal haltak meg a háború előtt. A két fiú Auschwitzban halt meg.

Fleischmann Vilmos, az apukám, 1879-ben született, és 1944-ben halt meg. Róla később bővebben mesélek

Fleischmann Lajos elesett az I. világháborúban. Semmit nem tudok róla.

Fleischmann Sándor nagyon gyorsan meghalt. Utolsó emlékem róla három éves koromból való, amikor kaptam tőle egy szép nagy labdát. Semmit nem tudok róla.

A két legfiatalabb gyerek Szeréna és Oszkár. Fleischmann Szeréna 1891-ben született. Az első házassága a karcagi Wiener Samuval rövid volt. Született belőle egy lánya, Magda. Aztán elváltak, és férjhez ment Dr. Morvai Bélához, aki egy nagyon jó ügyvéd volt. Ő volt a Hoffher és Schrantz ügyésze, és volt magánirodája is. Nekik nem volt szülőjük, az örökséget átadta a lányának. A második házasságból nem volt gyerek. Volt egy házuk Budapesten, a Király utca 99, de ők nem ott laktak. Először a Kálmán utcában egy bérlakásban, és ott is volt a férjének az ügyvédi irodája, aztán átmentek az Alkotmány utcába ugyancsak bérlakásba. A Király utcai házban az első emeleten a nagyapámnak volt egy lakása, de hogy ezt bérelte vagy az övé volt, azt nem tudom. Ha feljöttünk Pestre, mi is ott laktunk. Szerénke és a férje jó módban, konszolidált viszonyok között élt. A nyilasuralom alatt Budapesten bújkáltak. A férje a háború után is a Vörös Csillag traktorgyárrá lett Hoffher és Schrantz volt a jogásza. Az igazgató később közlekedési vagy ipari miniszter lett, és az mentette meg őket a kitelepítéstől. Már össze voltak csomagolva, amikor jött a mentesítés. A nagybátyám végig a traktorgyárban dolgozott, és amíg lehetett, ezt pontosan nem tudom meddig, volt ügyvédi irodája is. De már öreg ember volt, és nyugdíjba ment. Magas kort értek meg, mindketten természetes halállal haltak meg 80 fölött. Kint fekszenek Rákoskeresztúron. Szerénke első házasságából származó lánya, Dusika a háború előtt nem dolgozott, a férje Östereicher Kornél tartotta el. De Kornél nem jött vissza a munkaszolgálatból. A háború után férjhez ment Braun Andrásához, aki a Neményi papírgyárnak (később Csepeli Papírgyár) volt a gazdasági igazgatója, és onnan ment nyugdíjba. Dusika pedig a Váci utcai népművészeti boltban helyezkedett el.

Fleischmann Oszkár 1892-ben született. Építésmérnök volt. Azt mondta nagyapa, hogy ne legyen minden gyereke gazdálkodó, legyen más foglalkozású is. Azt tudom, hogy nem akart tanulni, mert amikor nagyapám bevitte Gyöngyösre gimnáziumba, és otthagya, akkor Oszkár futott a kocsi után, hogy vigye haza a nagyapa. A mérnöki diplomája dacára földbirtokos volt. A Kecskeméthez tartozó Ágasegyháza volt az övé. [Ágasegyháza – Kecskeméthez tartozó népes pusztá Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, 1930-ban 1783 lak., vasúti állomással, távíróval és postai ügynökséggel. 1952-ben önálló községgé alakult.] Ő is mintagazda volt, az ő birtokán volt a

Kertészeti Főiskola kísérleti telepe. Aztán, amikor államosították a birtokát, elővette a mérnöki diplomáját, és elhelyezkedett mint mérnök. Nyugdíjazásáig megbecsült mérnökként dolgozott. Feleségül vette Fleischman Margitot, Fleischmann Henrik lányát. Fantasztikus dolog volt, hogy a legfiatalabb feleségül vegye a legidősebb testvérenek a lányát. Ekkora korkülönbség volt a testvérek között. Engedéllyel elvette, de nem volt gyerekük. Ők is a rákoskeresztúri temetőben nyugszanak.

Apai nagymamámról, Erlich Ernesztinről semmit nem tudok. A nagyapám testvérei közül egyet ismertem, Szróle bácsit. Nyilván Israel volt a neve. Verpeléten élt. Idősebb volt Soma nagypapánál, és rendkívül vallásos volt. Volt valami foglalkozása, de nem tudom, hogy mi. Időnként, amikor dolga volt, valamit vásárolni vagy intézni kellett, megjelent Egerben. És persze mindig hozzánk vezetett az útja az autóbustól. Tipikus öreg zsidó volt, görbe háttal, és bottal járt. Soha nem hozott ajándékot a gyerekeknek. Szegény ember volt. Nagyapám nagyon támogatta. Nagyon tisztelte a bátyját. Mi is tiszteltük Szróle bácsit, de meg is mosolyogtuk. Egyébként Szróle bácsinak él a dédunokája, de nem zsidó, mert az unokája keresztény lányt vett el. Ez a dédunoka tanárnő, és ott van minden évben a megemlékezésen a temetőben.

A családban többé-kevésbé mindenki vallásos volt. A Róznerok halálukig. Például lehettem olyan 12-13 éves, amikor Malvin néni férje, Rudi bácsi meghalt, és akkor ameddig süvet ültek, nyolc bóher lakott náluk. A verpeléti kiléből jöttek, és utána is egy évig minden hétvégére jöttek a bóherék, és ott aludtak. Különben a családban, aki nem Auschwitzban halt meg, mind zsidó temetőben van eltemetve.

Az anyai nagyapám, Glück Áron gabonakereskedő volt. Kassán laktak, és az egész család ortodox volt. Nagyapám nagy tudós volt, Talmud tudós volt, a hitközségen belül egy tekintélyes ember. Anyukám nem Kassán született, hanem Gönyűn. [Gönyű - kisközség, Győr vm., 1910-ben 1767 magyar lakos. Élénk forgalmú hely, mely Győr kikötőhelyéül tekinthető. Van gőzhajóállomása, hajósegylete, posta- és táviróhivatala, Győrrel telefonösszeköttetés.] Ugyanis nagyapámnak Dunaradványban volt bérelt birtoka. [Dunaradvány - nagyközség, Komárom vm. 1910-ben 1350 magyar lakos, gőzhajóállomás, postahivatal. Trianon után Csehszlovákia, 1993 óta Szlovákia.] Hogy mekkora, azt nem tudom. Ez ma Szlovákiába esik, a Duna másik oldalán van, Komárom közelében. Nagyapám nyáron Dunaradványban gazdálkodott, télen meg terménykereskedő volt. Amikor kicsi voltam, Dunaradvány még megvolt. Volt egy tanya a kint földön, és egy belső ház a faluban a Duna parton. A Duna homokos partja mellett volt egy széles országút, és arról nyílt a ház. Hat éves voltam, amikor anyukám legidősebb bátyja megnősült, és attól kezdve ő gazdálkodott ott. Attól kezdve ő volt a nagyházban, és nagyapáék, amikor Dunaradványban voltak, kint a földön lévő tanyasi házban voltak. És mi is ott nyaraltunk a tanyán. Utoljára 1938-ban voltam ott, akkor már nem élt nagyapa, és a nagybátyáméknál laktam a kastélyban. Így hívták, de persze ez csak falusi viszonylatban volt kastély. Az épület nem az utcán állt, hanem egy nagy parkban. Egy U alakú földszintes épület volt.

Anyámék heten voltak testvérek. Édesanyám, Glück Sára - hivatalosan Sarolta - volt a legidősebb. 1891-ben született és 1944-ben halt meg.

Dr. Glück Sándor, jogi doktor volt, de gazdálkodásból élt. Hogy földbirtokos volt vagy bérlő, ezt nem tudom. Ő volt Dunaradványban. Közösen gazdálkodott nagypapával, aztán átvette és folytatta. A felesége Steiner Médi volt, és volt egy fiuk. Mindannyian Auschwitzban haltak meg.

Glück László nagyon sikeres ember, furnérkereskedő volt Kassán. Gazdag ember volt. A felesége egy ortodox nő volt. Sorsuk tragikus, mert Laci alkalmazottai el akarták dugni a két gyerekét. Viszont Laci benne volt abban a zsidó bizottságban, amelyik beosztotta a vagonokat. És azt mondta, hogy ha én osztom be, akkor nem vehetem ki a saját gyerekeimet. És mentek a gázba.

Glück Jenő zöldségkereskedő volt Prágában, egy kis boltja volt. Neki biztos nem volt iskolája, mert nem szeretett tanulni. Nem volt gazdag ember. Nem nősült meg, de volt egy keresztény barátnője. Szegény Auschwitzban végezte.

Glück Hugó 17 évesen elment az I. világháborúba, és soha nem jött haza. Soha többet semmi hír nem volt róla. Nem tudom, hogyan mehetett el 17 éves korában, nekem csak ezt mesélték, hogy elment a háborúba.

Glück Zsiga jogot tanult, de nem tudta befejezni, mert jött a zsidótörvény, és akkor a nagynénémnek segített a gazdaságban. Szívinfarktusból halt meg 1942-ben.

Glück Kató 1909-ben született. Konzervatóriumot végzett, és nagyon szépen zongorázott. Úgy volt, hogy Párizsban folytatja zenei tanulmányait, de nagyapám nem engedte el, mert mit szól hozzá a rebbe. Így aztán férjhez ment egy nagygazdálkodóhoz, Ilkovich Alfrédhoz, aki Csörgön bérelt egy nagybirtokot, és azon gazdálkodott. [Csörgő - kisközség, Zemplén vm., 1910-ben 456 magyar lakos. Trianon után Csehszlovákia, 1993 óta Szlovákia.] Egyszer meg is látogattam őket a szüleimmel és Laci bátyámmal, és ott voltak a nagyszüleim is. Ők Kassáról jöttek vonattal Komáromba, mi Egerből, és Komáromban értünk jött egy bricska. De lehet, hogy hintó, mert egy bricskán nem fér el ennyi ember. Nem emlékszem, hogy ezen kívül lettem volna Csörgön. A nagymamáékkal rendszeresen összejöttünk. Minden évben kétszer mentünk Kassára, egyszer nyáron, egyszer télen. Apukám nemigen szokott velünk jönni a családi látogatásokra, úgy hogy lehet, hogy ez a csörgői valami különleges alkalom volt. De nem emlékszem, hogy mi.

Ilkovich Alfréd nagybátyámat 1942-ben behívták munkaszolgálatra, és akkor halt meg, amikor az aknára küldték a munkaszolgálatosokat. A nagynéném otthagya Csörgőt, és elment Székipusztára, Miskolc mellé, ott folytatta a gazdálkodást. [Székipusztá - (Gömör- és Kishont vm.) Kelemér kisközség külterülete, 1985-ben 41 lakos, 2002-ben már csak 3 lakos.] Rém ügyes asszony volt. A kisfiát felküldte a nagymamához Kassára, hogy ott jó helyen van, és a gyereket a nagymamával együtt Kassáról deportálták. Őt Székipusztáról internálták rögtön, amikor bejöttek a németek, aztán Theresienstadtba került, de hála istennek túlélte. Hazajött, visszament Kassára, ott valami boltban volt pénztáros. Ezt nagyon unta, és nagyon egyedül érezte magát, átment Pozsonyba, ahol két unokatestvérem is élt. Az egyiknél lakott albérletben. Itt kitanullta a laboránságot, és egy kórház laboratóriumában dolgozott, vérmintákat elemzett. Innen disszidált Ausztriába valamikor a 60-as években. Onnan átment Németországba. Ott megkapta a német állampolgárságot, Düsseldorfban elhelyezkedett egy klinikán, és onnan ment nyugdíjba. Aztán saját passzióból jött ment Izrael és Németország között, mígnem vett egy lakást Tel-Avivban, és ott maradt. De ez már az 1970-es évek végén volt. Ott férjhez ment, de nem is éltek együtt, a férfi hamar meghalt. Kató néném kilencven fölött volt, amikor Izraelben meghalt.

És akkor most a szüleimről. Fleischmann Vilmos, az apukám, 1879-ben született, és 1944-ben halt meg. Két gyerek volt a családban, aki tanult, és ő volt az egyik. Elvégezte az elemi és a polgári, utána ment a kereskedelmibe és párhuzamosan a jesivába. Hogy a hédert hol járta, azt nem

tudom. Kereskedelmibe Pozsonyba járt, jesivába Vácra. Azt nem tudom, hogy csinálta egyszerre a kettőt. Talán magánúton járt a kereskedelmibe? Megcsinálta, hogy megtanult egy Tóra szakaszt a rabbival, és együtt csináltak kiddust szombat délután. Ha akart volna, elmehetett volna rabbinak, mert egy Talmud hóhem volt, de ő polgári foglalkozást akart űzni.

Szóval 14 éves korában elkerült otthonról, és 1897-ben leérettségizett a kereskedelmiben. Akkor a nagyapám alapított neki egy bankot. Ez részvénytársaság volt, fő részvényes a nagyapám volt. Voltak idegen részvényesek is, de a legtöbb családi részvényes volt. A bank Egerben volt, úgy hívták, hogy Heves Megyei Népbank. Ennek volt apám az igazgatója a zsidótörvényekig, 1941-ig vagy 1942-ig. Nem tudom pontosan, mert akkor én már pesti lakos voltam. Apukámat kényszernyugdíjazták, a bank pedig fuzionált az Egri Takarékpénztárral. Tulajdonképpen a benne lévő tőkével együtt elvették.

Tartalékos főhadnagy volt, már így hívták be a háborúba az elsők között 1914-ben. Pzemyslben szolgált, ami nagyon gyorsan elesett, és apukám Krasnojárszkba került hadifogságba.

[Krasnojarszk - Oroszország, Jenisszejszk kormányzóság székhelye, 1910-ben 62 430 lakos.]

Onnan 1920-ban vagy 1921-ben jöhetett haza, mert én 1922-ben születtem. Nagyon betegen jött haza, valószínűleg tífusza volt. Egyszer kértem, hogy apukám, meséld el nekem, hogy szöktél meg a fogságból, és azt válaszolta, hogy kislányom, ne kívánd ezt tőlem. Úgyhogy nem is kérdeztem többet. A katonaságról sem beszélt soha, és otthon nem is volt egyenruha. A gyerekkoráról sem beszélt soha, ez nem volt téma.

A bankigazgatóság mellett szőlőnk is volt, nem csak az örökség, hanem azon kívül is, Ostoros határában. [Ostoros - nagyközség, Borsod vm., 1910 1706 magyar lakos]

Anyukámról többet tudok, mert ő sok mindent nem csinálhatott, amit szeretett volna, és igyekezett, hogy legalább én csinálhassam. Amikor apukám féltett, akkor anyukám kiharcolta, hogy csinálhassam. Anyukám volt a legnagyobb gyerek, vallásosan nevelték, és nagyapámnak az volt az elve, hogy egy lánygyerek segítsen a mamának. Úgy gondolta, hogy a lánynak nem kell tanulni. Valami lányiskolát elvégzett, hogy felső vagy mi, azt nem tudom, de nem volt érettségije. A következő gyerekek már doktorátusa volt. Szóval anyám már gyerekként háztartásbeli volt. Volt öt fiú, és csak két lány. Ezért sok mindenből kimaradt. Nem tudott barátkozni, mert a mamának kellett segíteni, vasárnap nem mehetett kirándulni. Ebből kifolyólag, amikor én akartam menni valahová, ő mindig pártolta. Pestre is úgy kerültem fel, hogy apukám nem akart engedni. Féltett. És anyukám azt mondta, de igen, menjen.

Apám és anyám 1914-ben házasodtak össze. Nem tudom hogyan ismerkedtek meg, erről soha nem beszéltek, de szerintem sádhen hozta őket össze. Máskülönben hogyan került volna össze egy egri fiú és egy kassai lány, aki nem járt sehova?

Nem volt saját házunk, hanem bérlakás, a Vármegye-házával szemben egy emeletes ház első emelete. Káptalan utca 22. „L” alakú épület volt, két feljárata volt, egy az utca felől, egy a hátsó udvar felől. Az utca felőli kapun egy lépcsőházba jutottunk, és a lépcső végén volt egy előszoba. Erről léptünk be a jobbra elnyúló belső gangra, ami olyan volt, mintha egy hosszú lodzsa lett volna. Nyáron ott étkeztünk. Az előszobából balra nyílt egy hatalmas ebédlő, egy hatalmas boltíves mennyezetű hodály, ami egy sarokszoba volt, és jóformán nem lehetett kifűteni, Az ebédlőnek volt két ablaka a Káptalan utcára, és egy erkélye, ami azon a fronton volt, ahol a lépcsőház ablaka. Az

előszobából a lépcsővel szemben nyílt egy ugyancsak hatalmas szoba, amit később kettéválasztottak, az egyik lett a gyerekek szobája, a másik a szüleim hálószobája. Ha a gangon elindultunk jobbra, akkor sorban a következő helyiségek nyíltak róla: fürdőszoba, konyha, cselédszoba, spejz, külső s spejz, és a spejz hátsó falán nyílt egy kis előszoba, onnan pedig lépcső vezetett a hátsó udvarba. A gang végén volt még egy WC. És persze padlás, pince. A külső spejz volt a húsvéti spejz. Ott volt a húsvéti edény, komplett konyha. Kóser háztartás. A konyha is nagy volt. Külön volt a tejes és a húsos, külön szekrény, külön mosogató, ahogy az illik. 1923-tól 1941-ig laktak itt a szüleim. A bátyám korábban kirepült, én 1940-ben, és akkor nem kellett egy ekkora lakás. Akkor elmentek a Dobó utca 9-be, a földszintre. Ott volt három szoba, összkomfort.

A bátyám miután leérettségizett, jogot tanult. Érdekes volt, mert megvolt a doktorátusa, azt megszerezte Pécsen, de már nem lehetett szigorlatozni. A három alapvizsgája megvolt, a doktorátusa megvolt, de a zsidótörvény miatt az ügyvédi diplomát már nem kapta meg. Egerben volt jogi akadémia, de szigorlatozni csak Pécsen lehetett. Csak az alapvizsgákat lehetett Egerben letenni. Akkor elment Domszlóra, és ott gazdálkodott a családnak örökölt birtokán, a 60 holdon. Apukám 30 holdat nekem adott, 30 holdat a bátyámnak, de ezt soha nem tekintettük úgy, hogy a mienk, hanem hogy a családé. A bátyámnak Domszión volt egy lakása, Egerben meg nálunk otthon lakott. Nem volt külön kasszán, mert nem volt családja. De ezekkel a pénzügyekkel én nem is foglalkoztam, én akkor már Pesten éltem. Az örökségre egyáltalán nem tekintettem úgy, mint az enyéimre. A férjemnek is megmondtam, tekintse úgy, hogy nekem nincs örökségem. Aztán nem is lett, mert a földet rögtön 1945-ben elvették.

A bátyámat elvitték munkaszolgálatba, és nem jött vissza. Beszéltem bajtársaival, és annyit tudok róla, hogy már itt voltak a Kárpátokon innen, és egy este kiment a körletből, és nem tért vissza soha többet. Nem tudtak semmit róla. A Vöröskereszt se.

Volt olyan idő, amikor háromtagú személyzet volt: fräulein, szakácsnő, szobalány. Amikor a Dobó utcában laktak, akkor már csak egy. A szakácsnő és a szobalány a személyzeti szobában lakott, a fräulein pedig velem a gyerekszobában. A munkamegosztás olyan volt, hogy anyukám ellenőrizte, ő határozta meg a munkát, ő vásárolt, és nála volt a spejz kulcsa. Az volt a szokás, hogy a spejz le volt zárva. Majkán például úgy volt, hogy volt egy nagy spejz és egy kis spejz, és a nagynéném kitette a kis spejzbe, ami az ebédhez kellett. A nagy spejz kulcsa nála volt. Aztán egyszer kiadta nekem, hogy takarítsam ki, mert már nagylány vagyok, és ha nem vagyok Egerben, akkor itt tanuljam meg.

A háztartásban nem vettem részt, de mindent meg kellett tanulni. Ez a tanulás elég viccesen zajlott. Például mosónő járt hozzánk mosni és vasalni, és volt egy mosókonyha. Mari néni és Róza néni, két testvér, lent mostak egy teknőben egymással szemben, és úgy vasaltak, hogy kinyitották a konyhaasztalt, és két szenes vasalóval egymással szemben. 16 éves lehettem, nyár volt, vakáció, és anyám azt mondta, nagymosás van, menj le, meg kell tanulni mosni. Reggel nyolckor, amikor jött Rozi néni és Mari néni, lementem a mosókonyhába, és együtt mostam velük. Tíz óra körül anyukám lejött, hozta nekik a tízórait, és azt mondta: most már ezt is tudod, mehatsz a strandra. Aztán ki kellett tudnom bontani egy baromfit kóseren. Epét kivenni, megnézni a zúzat, hogy nincs-e benne szög, vagy valami sérülés. Mert ha volt, akkor el kellett vinni a rabbihoz, és a rabbi megmondtá, hogy kóser vagy nem. Ha nem volt kóser, akkor el kellett ajándékozni. Vagy a főzés. Érettségi után volt, hogy egy ismerősünket, egy zsidó férfit, aki egy biztosítónak volt az igazgatója, idő előtt nyugdíjazták, és a felesége kitalálta, hogy főzőiskolát csinál zsidó lányoknak. Egy

csoportban öten voltak. Az első csoportban benne voltunk mi is a barátnőmmel. És tényleg, tökéletesen megtanított. Azt csinálta, hogy minden nap más menü, ami az ő ebédjük volt. Leves, hús, köret, sütemény. Megcsináltuk, amikor kész volt, leültünk és megbeszéltük. De úgy, hogy attól kezdve, hogy fogom a főzőkanalat, és veszem a vágódeszkát, tehát az alfájától, és utána leírtuk a receptet, a folyamatot is. A végén kellett egy vizsgadarabot készíteni. Én valami felfujtat csináltam, mert apukámnak rossz volt a gyomra, és valami könnyű sütemény kellett. Tényleg megtanultam főzni, csak aztán életem nagy részében nem főztem, mert vagy az anyukám mellett éltem, vagy albérletben, vagy az anyósom mellett, vagy pedig én is állandóan tartottam háztartási alkalmazottat. Az volt az elvem, hogy én iparos vagyok, varrónő, és ameddig megkeresem azt az órabért, amit kifizetek a háztartási alkalmazottnak, addig dolgozom, és ő végzi a háztartási munkákat. Egészen 1998-ig volt háztartási alkalmazottam, egy bejárónő. 38 évig volt nálam az utolsó. 1998-ban elkezdtem főzni, és istenien főzök, én csinálom a szédert, én csinálom a rasa sónét, jam kipurt. Kilencen ülünk az asztalnál.

A szüleimnek nagy társasága volt. Anyukám részt vett a zsidó Nőegylet munkájában. Különböztetve külön voltak választva a zsidók és nem zsidók. Nem is voltak keresztény barátaik. Nekem igen, nekem voltak keresztény barátnőim, és én jártam hozzájuk születésnapokon. Ha zsidó ünnepen nem mentünk iskolába, és be kellett hozni a lemaradást, akkor valamelyik jó tanuló keresztény lányhoz mentünk át, átvenni a leckét. Apukámnak voltak keresztény ismerősei, mert ő járt a Kaszinóba, ami egy keresztény létesítmény volt. Volt egy bizonyos társadalmi osztály, és azok összejöttek szombat este vagy vasárnap este. Elég kasztosodott volt Egerben. De a fiatalok nem, mert arra hangsúlyt fektettek a szüleink, hogy ne hordjuk fenn az orrunkat. Fogadtak vendégeket, és ők is mentek, oda-vissza. Beszélgettek és kártyáztak, a tarokktól kezdve alsótt, ultit, mindent. Anyám nem kártyázott, és ilyen családi kártyázás nem volt. Inkább a barátokkal. Minket nem vittek, a gyerekeknek külön társaságuk volt.

Apukámnak komoly közéleti szerepe volt. A zsidó elemiben iskolaszéki tag volt, a hitközségben előljáró, és ő volt a Cionista Szövetség vezetője. Ez elég sok idejét vette el.

Nyarlalni nem jártak, de még én sem jártam nyarlalni, csak a rokonságnál voltam. Apukám még nőtlen korában felnőttként egyszer volt Hollandiában a tengerparton. A nagyapám soha nem ment nyarlalni. Ott volt a gazdaság. Én sem voltam soha nyarlalni mint gyerek. Én mint egri, nem voltam soha a Mátrában, nem voltam a Balatonon. Nem is kívántam, eszembe sem jutott. Minek? Amikor Eger isteni hely. Ott az uszoda, ott a teniszpálya, ott vannak a haverok. Minek menjek nyarlalni? Mentem Majkára, és a rokonokhoz. A barátnőm, akinek a papája a Hitelbank igazgatója volt, szintén a családban, a bátyjához ment nyarlalni. Sőt a pesti unokatestvér Egerbe jött le nyarlalni, az itteni gyerek ment fel Pestre nyarlalni. Vagy én mentem Gyöngyösre nyarlalni, a gyöngyösi rokon jött Egerbe nyarlalni. Nyaranta gyakran voltam nagyapámnál, mert 8 éves koromtól Rózneréknél nyaraltam, majdnem az egész nyarat ott töltöttem. A fiatal unokabátyám (Rózner Imre, Malvin néni egyik gyereke) volt a külsős gazda, és akárhova ment, cipelt magával. Berakott a motorbiciklibe, és vitt. Például Majkáról mentünk át Domszlóra, mert ott is volt szőlőjük, és mindig meglátogattuk nagyapámat. Egy ilyen nagy gazdaságban volt belső gazda, aki azzal törődött, ami bent történik, tehát az összes állattal, a fejjessel, a kovácsműhellyel stb. És volt külső gazda, aki a határt járta, és ügyelte a gazdálkodást. Abszolút nem kíváncsi voltam idegenbe menni nyarlalni. Egyszer voltam a Semmering [Ausztria] mellett, de akkor azért, mert a szüleim ilyen kamaszféle idegességekkel féltésből, terápia céljából 1000 méter fölé küldtek. De ez nem egy gyógyintézet volt, hanem egy

szabályos kinderheim (hein?). Isteni volt.

Gyerekkoromban a szüleim minden vasárnap mentek kirándulni a barátaikkal. Ilyenkor elkértek bennünket az iskolából, mert a zsidó elemiben szombaton volt szünnap. Autóbuszsal vagy kisvasúttal mentünk egész napos kirándulásokra. Vittünk magunkkal kosárban ennivalót, leterítettük a plédet a földre, és kezdődött a „Majális”. [Utalás Szinyei Merse Pál Majális című festményére – A Szerk.] A gyerekek ugráltak, játszottak. Aztán úgy 13 éves koromtól már nem a szüleimmel jártunk, hanem a Ohel Semmel. Amikor pedig nagylányok voltunk, és már nem volt Ohel Sem, akkor egyénileg szerveztük. Az természetes volt, hogy vasárnap ki a szabadba.

Hétköznap minden este mentünk sétálni. Iroda után, 6 órakor. Szabály volt, hogy minden este sétálni kell egy órát. Utána nyáron fagyalt járt, télen sült gesztenye. Ha jöttek a szüleim barátai, akiknek szintén volt gyerekük, akkor én velem, a szülők meg együtt. Például az egyik barátja fogorvos volt, dolgozott, és akkor az asszony a gyerekekkel velünk sétált. A bátyám 14 éves kora után már nem jött velünk, mint ahogy én sem mentem 14 éves korom után. Addig mentem a szüleimmel, amíg nem mentem a barátaimmal.

Minden játékot megkaptam, amit akartam. De nem voltam követelőző. Soha nem volt olyan érzésem, hogy valamit szeretnék, és nem kapom meg. Az életemre rányomta a bélyegét, hogy az apukám hadifogságból jött meg, az első gyerekét öt-hat évesen kapta készen, én pedig azután születtem, hogy hazajött. Éjjel őt kellett felkeltenem, ha sírtam vagy valami bajom volt, mert azt mondta, hogy anyuka dolgozik, anyuka fáradt, nekem szóljal. És akkor ő cipelt a karján éjjel.

Kisgyerekkoromból semmi olyanra nem emlékszem, hogy kedvenc játék. Arra emlékszem, hogy sok játékom volt. Ilyen kertész dolgaim is voltak, kis gereblye, kis ásó. Autó vagy vonat nem volt. És nem volt mackóm vagy ilyesmi, amivel együtt aludtam volna. Sose babáztam, mert nem érdekelt. Hat éves koromból meg tudom mondani, hogy mi érdekelt: minden, ami fiús. Szerettem fára mászni, a háztetőkön mászkálni, ugrálni, házat építeni a patak partján. Ja, a rollerom. Azt imádtam. Emlékszem, hogy merész és hajmeresztő dolgokat csináltunk a barátnőmmel. Aztán van olyan emlékem, hogy az anyukám hátán lovagoltam, szaladt velem az asztal körül, és mondta, hogy „Puttyont vegyenek!”. Vagy apukám este hazajött, és tornászott velünk. Egyszer felemelte a két karjával a bátyámat és engem. Vagy hazajött délben, és lementünk az uszodába. Egyszer megégettem magam a tűzhelynél, anyukám nagyon megijedt, sírt, és amikor megjött apukám, azt mondta, ne félj, elviszem az uszodába, majd ott kiázik. És elvitt az uszodába.

Társasjátékra, kártyára nem emlékszem. Ilyesmit a fräulein játszott velem, meg a barátnőm. Második elemitől volt barátnőm. Végig ő volt a barátnőm. Aztán sokat voltam együtt a bátyámmal is. Jó tanuló volt, és jöttek fel hozzá tanulni. Emlékszem, egyszer ott ültek a nagy kinyitható, 12 szermélyes asztalnál, én felmáztam, és végigmentem a füzeteken. Eleven gyerek voltam. Vagy volt egy rossz tornász osztálytársa, és nekem kellett bemutatni, hogy kell csinálni a kézenállást. Kézenálltam, és akkor mondták Andrisnak, hogy, látod, így csináld.

Egerben jártam a zsidó elemibe. Öt és fél éves koromban kezdtem az elemi. Nagyon eleven gyerek voltam. Apukám iskolaszéki tag volt, azt mondta az igazgató, hogy én felveszem, de mit fogsz csinálni vele a gimnáziumban. Úgyhogy a minisztériumba kellett kérvényt írni, hogy mehessek a gimnáziumba.

Az elemiben minden ünnepre betanultunk valamit. Emlékszem, harmadikos voltam, amikor valami színdarabban, amivel a hanukára készültünk, tündért játszottam. Előtte Kassán voltam, és ott megbetegedtem. Nagyon szomorú voltam, írtunk haza, hogy nem szerepelhetek. Egy másik kislány beugrott helyettem, de mire hazajöttünk, az a kislány lett beteg, és nekem kellett beugrani. Hogy mi volt a darab, arra nem emlékszem, csak arra, hogy a tündérkirálynő egy negyedikes volt, én pedig a tündér. A szövegre sem emlékszem, amit megtanultam.

Az elemi épülete megvan még az Újvilág utcában, most azt hiszem egy óvoda. Az iskola végén volt egy nagy épület volt, egy kultúrház, és mellette volt a hitközségi iroda. A kultúrházban volt egy nagyterem, és mindig ott voltak a zsidó kulturális események. Nem csak az elemi iskolának, hanem általában voltak ott előadások. Volt a Fillér Egylet és a Nőegylet, a két zsidó egyesület. A Fillér Egylet rendszeresen egy évben kétszer tartott jótékonyági célú előadást. Erre meghívtak művészeket, például Ascher Oszkár kétszer vagy háromszor volt. Aztán itt tartották a zsidó bálakat, a nagyobb gyerekeknek pedig itt rendezett az Ohel Sem ifjúsági bálakat. Erre még mi, zárdisták is elmehettünk, egyébként nem mehettünk nyilvános helyre.

Az angolkisasszonyok gimnáziumában folytattam, mert Egerben az volt az egyetlen leánygimnázium. A katolikusoknak évi 80 pengő tandíjat kellett fizetni, a reformátusoknak és az evangélikusoknak 120 pengőt, a zsidóknak pedig 160 pengőt. Amíg nem lettem ötödikes gimnazista, addig semmi negatív élményem nem volt. Viszont volt egy remek élményem. Amikor vitt apukám beiratkozni, a folyósón szembe jött velem egy kislány az apukájával, és rámköszönt, hogy szervusz. Borzasztóan csodálkoztam, hogy egy vadidegen gyerek ilyen barátságosan rámköszön. Ez a lány végig ilyen volt. Egészen véletlenül az ő édesapja is Pzemyslben szolgált. Ezredes volt, aktív katona, az Egri Vitézi Szék kapitánya. A lány később elmesélte, hogy az apukája mondta neki, hogy az én apukám milyen vitéz volt. Nagyon becsüli az édesapát, hogy milyen vitézül szolgált a hazát. Hát nem tudom, mi volt a vitézség, Pzemysl rögtön elesett, és fogságba kerültek. Kérdeztem tőle, hogy jutott eszedbe köszönni. Láttam, hogy jössz az apukáddal beiratkozni, és tudtam, hogy csak az én osztálytársam lehetsz. Ez volt az antré.

A gimnáziumban nem éreztünk antiszemitizmust. Először ketten, aztán hárman voltunk zsidók az osztályban, utána ötödiktől öten lettünk. De az volt a baj, hogy jött egy új tanárnő. Máter Ulrich névre hallgatott, ami nem egy magyar név, és magyar-történelmet tanított. Kimondott antiszemita volt. Volt valami konkrét antiszemita megnyilvánulása, már nem emlékszem mi, és fölöttem egy osztállyal járt egy zsidó lány, aki nagyon kultúrált, tanult volt, von Hause aus, ahogy szoktuk mondani, az asztalra csapott, és azt mondta: Máter Ulrich hazudik. Ezt csinálta 16 évesen. Nagy botrány volt, a tanárnő elszaladt. Jött a zárda főnöknője, elmentek egy terembe négyszemközt, hogy megvitassák. Zsuzsi bebizonyította, hogy Ulrich nem mondott igazat. A beszélgetésnek az volt a vége, hogy Zsuzsinak valóban igaza van, de ez nem hang a katedrával szemben, erre nem az a válasz, hogy Máter Ulrich hazudik, és hogy az asztalra csapunk, hanem bizonyítsa be, hogy nem így van. A hangért kérjen bocsánatot. Zsuzsa bocsánatot kért a hangért, de nem a tényért. Ettől kezdve Ulrich burkoltan csinálta az antiszemitizmust. Például Zsuzsának volt egy húga, azt megtette a kedvencének. Szeretett kivételezni. Én jeles tanuló voltam, és egyszer csak lett három kettesem: magyarból, történelemből, és még valami harmadik tárgyból. Az egyik lány családilag ismerte a katolikus papot, az elpletykálta, a lány meg kihallgatta, hogy Ulrich elintézte, hogy amiből $\frac{1}{2}$ -re állok, abból az ő kedvéért adjanak kettést, nehogy csak az ő tantárgyából legyen kettesem. Ez nekem borzasztóan fájt, annyira, hogy azt mondtam anyukámnak, hogy vegyen ki a

zárdából, elmegyek más iskolába. De hát Egerben nem volt más lánygimnázium, tehát csak bentlakónak mehettem volna valahova. És akkor anyám azt mondta, hogy engem egyáltalán nem érdekel a te jelesed. Minden kettesért kapsz tőlem egy pengőt. A jelesért nem kapsz semmit. Jót nevettem, és többet engem sem érdekelt. Az volt a reakcióm, hogy magoltam. Csak őt magoltam, mert különben nem voltam magolós, de őt igen, hogy ne tudjon megfogni. És ez annyira érvényesült, hogy amikor tanfelügyelő jött, akkor elsőnek engem feleltetett, mert tudta, hogy erre bázírozhat. Ez az Ulrich tárgyalta a zsidótörvényt, mondván, hogy neki mint történelem tanárnak kötelessége. Előtte tízpercben kihívott bennünket ötünket, nehogy közbeszólunk, nehogy megzavarjuk az óráját, mert annak rossz vége lesz. Ötünk közül az egyik mégis közbe akart szólani, és elkezdett vele kiabálni.

A lányoknál nem érzékeltük az antiszemitizmust. Meghívtak minket zsúrra, mindenhova. Volt két vagy három lány, aki nyilas lett. 1939-ben bementünk az iskolába, és minden zsidó lány padjára rá volt ragasztva egy nyilaskereszt. Néztünk egymásra, hogy neked is, neked is, és intettem, hogy nem nyúlunk hozzá. Nem csinálunk semmit. Arra gondoltam, szégyellje magát az, aki odatette, mi nem nyúlunk hozzá. És akkor egy pár osztálytársunk tanítás után visszament, és leszedte.

1939-ben érettségiztem. Félévkor fogadtam Ulrich kedvencével, aki egy nagyon helyes lány volt, hogy ő jeles lesz, én meg kettes. Fogadtunk egy dobostortában. És én lettem a jeles, ő lett a kettes, és vihettem a dobostortát. Ez egy életre szóló élmény, hogy érettségi, eredményhirdetés, és elsőnek az én nevem hangzott el. Kitüntetéssel érettségizett: Fleischmann Ibolya. Ulrich egyedül nem mert kettést adni, és senki más nem vállalta, hogy kettést adjon. Egyébként a zárdában én jól éreztem magam, nagyon szerettem oda járni. De amikor érettségi találkozó volt, nagyon nehezen mentem el. A negyven éves volt az első. Az a lány szervezte, aki akkor az első napon ismeretlenül rámköszönt. Elmenjek? Ne menjek? Mit csináltak ezek 44-ben? És nem is mentem oda időre. Az érettségi találkozó úgy kezdődött, hogy a pesti angolkisasszonyoknál mise. Én lassan vánszorogtam, és ahogy jöttek ki a miséről, egyszer csak az egész osztály a nyakamba borult. Úgyhogy vége volt a félelemnek. Volt egy nagyon helyes lány, egy olyan igaz magolós, belőle tanárnő lett, és azt mondta, hogy az érettségi találkozót úgy szokták csinálni, hogy beszámolnak az eddig történekről. Nekünk negyven évről kell beszámolni. Ő kezdte: Mint tudjátok, én voltam a legjobb tanuló az osztályban. A szünetben megkerestek a gyerekek, hogy ez nem igaz, te tanultál a legjobban. „Te tanítottál bennünket.” Ugyanis az utolsó osztályban tanuló csoportokat csináltunk minden szünetben, és óra előtt tanítottuk az osztály. Az öt zsidó lány közül ketten kivándoroltak Amerikába, ketten meghaltak Auschwitzban. Erre a találkozóra nem jöttek haza, de a következőre az egyik hazajött.

Intellektuális életemet nem a gimnáziumban éltem, hanem a zsidó diákok. Volt egy Ohel Sem nevű csoport, amit Róth Emil alapított, akit később Győrből deportáltak. Róth Emilnek neve volt a rabbi között, már a bátyám iskolás évei alatt is ő volt a rabbi Egerben. Megalapította az Ohel Sem-et (Sém Tábora). Nem csak olyan önképzőkör szerűen működött, hanem ping-pong szobát is csinált, táncdelutánokat is szervezett, azonkívül előadásokat hanukára, purimra. Nagy ping-pong partik voltak, süteményben fogadtunk. Tavasszal és ősszel majdnem minden vasárnap voltak egész napos kirándulások. Ha Mónosbélre [Mónosbél – kisközség, Borsod vm., 1920-ban 313 lakos.] a menedékházba mentünk, akkor kisvasúttal. Ha Felnémetre, Felsőtárkányra vagy Síkfőkútra, akkor gyalog indultunk Egerből jelzett erdei utakon és országúton. [Felnémet – nagyközség, Heves vm., 1920-ban 2149 lakos; Felsőtárkány – nagyközség, Heves vm., 1930-ban 2395 lakos.; Síkfőkút –

kirándulóhely Eger mellett. Mindhárom hely egy Eger körüli 10 kilométeres körök belül található.] Térképünk nem volt, Róth Emil, aki vezetett bennünket, ismerte az utat. Nagyszerűen éreztem magam itt, és nagyon tevékenyen részt vettem. Még nem voltam gimnazista, amikor a bátyám révén, bekerültem a társaságba. A bátyám jó tanuló volt, tanította az osztálytársait, barátkoztak. Nagyon sok gyerek járt hozzánk, és ott voltam körülöttük. Mesélt az Ohel Semről, tudtam a csasztuskákat, amiket ott írtak. Velünk nem csak a rabbi foglalkozott, hanem az idősebb diákok tanítottak zsidó dalokra.

A gimnáziumban is mindenben részt vettem, ami adódott, például a farsangi rendezvényen. De az iskolában nem volt olyan nagy élet, mint az Ohel Semben. Sportélet például nem volt, csak tornaóra. A vallási dolgokban pedig nem vettem részt. Minden reggel volt ima, azon nekünk nem kellett részt venni. Különböző típusú iskolák voltak itt a zárdában. Volt két elemi, egy szokványos elemi és egy gyakorló elemi, mert volt egy tanítóképző. Aztán volt kereskedelmi, volt polgári és volt gimnázium. Minden héten más iskola ment reggel fél nyolcra misére. Viszont nyolc előtt öt perccel minden kereszténynek be kellett menni a templomba ájtatosságra, és akkor együtt vezették fel az egész iskolát a különböző tantermekbe. Két alkalommal mentek a más vallásúak is. (A reformátusokat, evangélikusokat, baptistákat és zsidók úgy hívták, hogy más vallásúak.) Az évnnyitóra és az évváróra. Akkor ott kellett lenni a zsidóknak is. És még akkor, amikor hetedikesek voltunk, és ballagtattuk a nyolcadikosokat. És amikor nyolcadikosok voltunk, és bennünket ballagtattak, akkor is ott kellett lenni. De nem kellett térdelni. A többiek térdeltek, mi maradtunk ülve. Az osztályban háromszor volt imádkozás: reggel, kilenckor és tizenkettőkor. Olyankor mi csak álltunk, és nem vettünk benne részt. Amikor katolikus hittan óra volt, akkor átmentünk egy másik osztályba, ahol nem volt ki a létszám, mert betegek voltak. Beültünk a hátsó padokba, tanulhattunk vagy játszhattunk, csak beszélni nem volt szabad. Viszont egy héten kétszer mentünk a zsidó iskolába hittanra. Kellett menni, mert a tanító bácsi megküldte az osztályzatot félévkor és évvégén, benne volt az értesítőben. A hittant szükséges rossznak tartottuk. Az anyag nem volt nehéz, és amit ott kellett tanulni, az érdekelt is, gyakorlatilag a zsidó történelem volt. Még az elemiben megtanultunk héberül olvasni. De soha nem fordítottunk, tehát írni sem tudtunk, csak olvasni. Az imakönyv pontozott szövegét olvastuk, mást nem. Amit olvastunk, azt persze nem értettük.

Sokat sportoltam. Ha csak öt percünk volt, lementünk az uszodába. Úszni három éves koromban tanultam meg. Egerben általában egytől három óráig vagy négyig zárva voltak az üzletek, otthon ebédelték az emberek. Apukám is hazajött egy órára, és esetleg levitt a férfi uszodába. Mert az egyik volt a versenyszoda, a másik volt a női uszoda, és a férfi uszodába lehetett menni gyerekekkel. Anyukám nem úszott jól, nem is nagyon szeretett. Néha a kis vízben úszott. Nyáron, amikor elkészült a konyhával, lement úszni. De apukám járt a férfi uszodába, és vitt engem. Ilyen fakesztek voltak, azon lehetett fogózkodni, és három éves koromban már hagyott egyedül úszni a mélyvízben ezzel a kereszttel. Öt éves koromban pedig odaadott az úszómesternek, aki egy hosszú rúdon belógatott, és aztán szabad úszó lettem. Biciklizni is megtanultam 12 éves koromban, és imádtam biciklizni. Saját biciklim nem volt, férfi biciklin tanultam meg, a bátyám biciklijén. Már leért a lábam. Az egész család azon biciklizett. Én nagyon eleven gyerek voltam, lehet, hogy ezért is maradtam meg, mert mindig a saját fejem után mentem. Nem vitatkoztam vagy veszekedtem, hanem szépen csináltam, amit helyesnek találtam. Ami nem volt mindig helyes. Amikor anyukám lefeküdt ebéd után aludni, és apukám már nem volt otthon, akkor

elmentem a Kerecsendi partra, és onnan lefele kanyargós úton elengedett kormányon bicikliztem a háziúr fiával. Síeltem is. Azt érettségi után örököltem a nagynénémtől egy sífelszerelést. Szemben lakott egy művezető szerű keresztény ember, akivel nem voltunk társadalmilag barátok. Lehetett 40 éves, tehát nekem nagyon öreg volt, és apukám rábízott, hogy tanítson meg. Nagyon szimpatikus, rendes ember volt. Szocdem volt. Úgyhogy nekem gyanús, hogy apukám cionista is volt, és lehet, hogy bankigazgató létére szocdem is volt. Nem tudom. Mert különben semmilyen politikai tevékenységben nem volt benne. Teniszeztünk is. Külön volt a MESE pálya (MOVE Egri Sportegylet), gyönyörű salakos, oda csak keresztény járhatott, és volt az ETE (Egri Torna Egylet), az volt a zsidó egyesület. Úszó szakosztály is kettő volt. Volt a MOVE-nak is, és az ETE-nek is. Az ETE-nek egy földes tenispályája volt, és oda jártunk bőszén. Nagy bandában voltunk mi együtt, hasonló korúak. Trénerről szó sem volt, de tréner nélkül is megtanultunk teniszezni.

A zsidó ünnepeket az iskolában már az elemitől kezdve tartottuk. Zsidó istentiszteletre kellett járni minden szombaton, minden ünnepen. Külön diák istentiszteletek voltak. Szombaton nem mehettem volna kirándulni, de engedtek. Egyszer szombaton volt egy kirándulás Budapestre, és anyukám kijárta, hogy elengedjenek. Az volt az első lépés. 15-16 éves koromig nem ettem tréflit. Aztán egyszer elmentünk kirándulni egy szőlőbe, amit egy barátom édesapja kezelte. Biztos hitelezett neki Béla bácsi, a Hitelbank igazgatója, mert nagy udvariassággal kezelte, és rögtön szalonna, kolbász. Mondtam, hogy én nem eszem. Ne is egyél, több marad nekem, mondta a baráti társaságból az egyik ortodox csemete. Ezek az ortodox gyerekek általában ateisták lettek. Addig beszélt, míg megkóstoltam. Azt hittem belehalok, de nem haltam bele, sőt ízlett. De odahaza kóser volt. Otthon elmeséltem, de nem volt semmi. Anyámék felvilágosodottak voltak, csak a nagyszülők kedvéért voltak száz százalékosan kóserok. De például Szróle bácsi még így sem evett nálunk. Ebédeltünk, és Szróle bácsi papírtálcáról túrót, tejet meg tejfölt evett. Azt mondta a nagyapám: Bátyám, miért nem ülsz ide, hát Vili kóser? Mire Szróle bácsi: „Hagyjad csak. Neked elég kóser, nekem nem.” Akkor ezt megmosolyogtuk. Vagy például reggel negyed nyolckor beállított Szróle bácsi, és apukám még ágyban volt. Akkor azt mondta: a sahreszen (reggeli ima) túl vagyunk, és te még itt nyújtózkodol az ágyban.

Ott voltunk minden ünnepen, apukámnak és anyukámnak megvolt a helye a templomban. Én megtanultam a nagynénémtől, apukámnak a nővérétől, hogy ha belépek a templomba, akkor a kántor imájából tudom, hogy hol csapjam fel az imakönyvet. Ez nekem nagyon imponált, és megtanultam tőle. A férfiak és a nők közötti különbségtételt akkor még természetesnek találtam. De ahol most vagyok, a Szim Salomban, ott semmi különbség nincs. Ezért nem fogad el a Síp utca bennünket. Ezért van önálló hitközségünk. Nem tartozunk a MAZSIHISZ-hez.

1939-ben leérettségiztem, és miután a nagybátyám telephelyén egy mintagazdaságuk volt, felvettek a Kertészeti Főiskolára, a Ménesi útra. Az első év gyakorlat volt, le kellett szerződnie egy egri kertészetbe. Leszerződtem Egerben a Péro kertészetbe. Ott dolgoztam szeptembertől decemberig. Mindent csináltam, amit kellett. Átültetést, locsolást, dugványozást, koszorúkat készítettünk halottak napjára fenyőágból. Metszeni nem metszettem. Emlékszem, a primulától kiütéseket kaptam, úgyhogy azóta primula nem jöhet a háztartásba. Ez a kertészet úgy jött, hogy mindig tanyán nyaraltam. Ha fiú lettem volna, akkor gazdálkodónak mentem volna. Másrészt egyetemre nem lehetett menni, mert akkor mentem volna matematikusnak, mert nekem a matematika volt a kedvencem. Matematika és fizika, de elsősorban a matematika. Azt soha életemben nem is tanultam. Amikor az órán a tanár elmagyarázta, a táblára felírta, és lediktálta

első gimnáziumtól fogva rögtön érettségi tételenként, én már tudtam is. Nem is értettem, hogyan lehet a matematikát tanulni. Szóval egyetemre nem lehetett, így jött a Kertészeti Főiskola, és ha gazdálkodó nem lehetek, akkor leszek kertész. Ennek annyi előzménye volt, hogy Majkán részt vettem minden munkafolyamatban. Én ott nem kisasszony voltam. Ameddig szóba álltak velem a parasztyerekek, ők voltak a barátaim, velük játszottam. Fájdalmam volt, hogy amikor ők már elvégezték az iskolát, és elmentek dolgozni, nem tegeztek tovább. Az olyan borzasztó volt. Akkor már kisasszony voltam. Akkor már nem is éreztem olyan jól magam Majkán.

Aztán decemberben a főiskolából egyetem lett, és kaptam egy levelet, hogy sajnálattal közlik, de náluk is életbe lépett a numerus clausus, és a meglévő hallgatók száma több, azokat nem tudják elküldeni, kénytelenek az első éveseknek visszamondani a felvételt. Akkor azt mondta apukám, hogy kislányom, mindenkinek el kell tartania önmagát, nem tudjuk, hogy mit hoz az élet. Ilyen bölcs és előrelátó volt. Mondtam, hogy nekem teljesen mindegy, hogy mit csinállok.

Akkor anyukám azt mondta, hogy legyél varrónő, mert ha nem is lesz rá szükséged, legalább a családnak tudsz varrni. Mondtam, jó. De már december volt, már nem lehetett leszerződni, mert ipari tanulónak is csak szeptemberben lehetett leszerződni. Feketén elmentem az egyik varrónőhöz, akinek a mamája anyukám barátnője volt, és önálló szalonja volt. Zsidó volt, ő is Auschwitzban pusztult el. Szóval feketén voltam Évánál, aki rögtön megtanított szabni. Volt egy műhely, két segéddel és még két másik tanulóval. Nagyon helyesek voltak, tényleg tanítottak az alapszabványokra. Nem csak az öltéseket tanultuk meg, és nem csak a varrógépet hajtani, hanem azt is megmutatták, ami technikában és a tapasztalat alapján adódik.

Én tulajdonképpen Pestre akartam menni, nem akartam Egerben maradni. Ennek nagyon egyszerű oka volt: nem akartam sadhennal férjhez menni. Az egri fiúk közül nem láttam olyat, akihez kötődtem volna. Úgy gondoltam, ahhoz, hogy ne sadhennal menjek férjhez, el kell mennem Pestre. Anyukám segített kiharcolni, és akkor a szüleim kerestek nekem Pesten egy helyet. Mindig gondoskodtak rólam. Ha elutaztam, gépelve megkaptam hol kell leszállni, hol kell átszállni, mikor indul, mikor érkezik, hogy megyek tovább, ki vár, hol vár. Na, itt is találtak egy helyet, egy gyerektelen házaspárt. A férfi az Ipartestület alelnöke volt, és tizediziglen rokon is. Leszerződtem, és nála voltam koszt kvártélyon. Az volt a feltétel, hogy nem küldözget ide-oda, hanem megtanít varrni és szabni. Tehát én első perctől kezdve szabni és varrni tanultam. Érettségi után egy év volt a tanoncidő, ott szabadultam fel.

Közben megismertem Pesten a férjemet. Ahogy Pestre jöttem, másnap megismertem. Barátok mutatták be. Pesten úgy voltak barátaim, hogy egy miskolci lány Egerben nyaralt a nagynénjénél. Nagyon gazdag lány volt, egy nőgyógyász lánya egy nagyon gazdag vidéki nagypapával, de ő sem mehetett egyetemre. A leendő férjem barátja szerelmes volt ebbe a lányba, aki abban az évben már Pesten tanult kozmetikát abban a házban, ahol a férjeméknek volt a szőrmeszalonjuk. Megismerkedtek, összehaverkodtak. A lány barátját már ismertem, mert amikor a lány átjött Egerbe, a fiú meglátogatta, és Egerben egy bandában voltunk. Egy héttel azelőtt, hogy feljöttem Pestre, nagy nevetések közben mondtam, hogy látod, Frici, itt borzasztóan jól érezzük magunkat, de mit fogok én Pesten csinálni. Azt mondják, a pesti lányok önteltek, nem veszik be a vidékit. Azt mondta, ne búsulj, van nekem egy barátom, annak óriási társasága van, összehozlak veled, és ő majd bevisz téged a pesti társaságba. Megérkeztem Pestre egy pénteki napon, és ahogy átléptem a küszöböt, már csengett a telefon. A barátnőm volt, hogy szombaton a Nemzetinél az óránál találkozunk. Ott lesznek az egriek, ott lesz Frici, és Fischer Pista. Azt se tudtam, hol a Nemzeti, hol

van az óra. Így ismerkedtem meg a férjemmel.

Az édesapja, Fischer Mór valami dohányjövédékes volt. Tehát nem trafikja volt, hanem ilyen elosztó valami lehetett. Nem is nagykereskedő volt, mert nem a sajátja, hanem valami bizományos. Ebből közepes színvonalon, szerényen tudtak megélni. Az édesanyja háztartásbeli volt. A gyerekek jöttek sorban. 1903-ban megszületett Imre, 1904-ben egy lány, aki babakorban meghalt. Szegény anyósom mindig azt mondta, hogy azért halt meg, mert nem az édesanyjának a zsidó nevét kapta. Utána 1905-ben született Rózsi, és annak már a nagymama nevét adta, és ő életben maradt. Utána jött Laci 1906-ban, aztán Béla, aki 12 éves korában meghalt valami szívproblémába, és utána a férjem 1915-ben.

Nagyon szerették a szüleiket, és a testvérek is egymást. Nagyon büszkék voltak arra, hogy összetartanak, szeretik egymást. Imre volt a példakép, mindenki azzal dicsekedett, hogy Imre velem van a legjobban. Imre egy egyéniség volt. A férjemnek szép emlékei voltak, úgy érezték, hogy szépen élnek, jól élnek. A gyerekek a Gyopár Turistaegyesület tagjai voltak. A szülők nem. Pistát mindig cipelték magukkal. Pistának rettenetesen sok barátja volt. Ősszel, tavasszal túráztak, nyáron eveztek. Közvetlen, könnyen ismerkedő, és nagyon jó barát volt. Szűcs körökben forogtak, bálba jártak. Mindig tele volt a ház, szívesen látták a vendégeket, nem számított hányan jönnek ide föl. Néha zongoráztak, mert volt pianínójuk, és akkor az édesapjuk odaült melléjük. Pista nem szeretett iskolába járni, nem is tanult könnyen, viszont nagyon praktikus, és rettenetesen jó ösztönű ember volt. Aztán valahogy mégis leérettségizett, különbözetivel gimnáziumba ment a polgári után, de főiskolára nem volt hajlandó menni. Inkább kitanulta a szűcsmesterséget, de nem az ipar részét szerette, hanem a kereskedelmi részét. Ő ment az áru után.

Jártak színházba. Hangversenyre nem. Pista a komoly zenét nem szerette, azt csak én szerettem. Amikor elkezdtünk járni 1940-ben, első évben még volt operabérletem, de 1941-től már nem lehetett, attól kezdve már csak a Hollán utca volt és a Síp utcában a Goldmark terem. Nekem a Goldmark terembe bérletem volt. Először elkísért Pista, ott fészkelődött mellettem, megnézte a technikát. Aztán felmentettem, csak azt kértem, hogy engem ne akadályozzon. Nem kell elkísérnie. Ebben maradtunk egy életen át. A Goldmark teremben olyanokat hallottam, mint Fischer Annie, Ungár Imre, Ernster Dezső. Vagy Básti Lajos, Ascher Oszkár. De inkább a zenészekre emlékszem. A Hollán utcában is voltak előadások, valami kultúrház volt ott. [Ernster Dezső (Pécs, 1898 – Zürich, 1981): operaénekes. 1923-ban Plauenben Wagner Tannhäuser c. zenedrámájának Hermann őrgórfjaként mutatkozott be. Ezután a Deutsche Oper am Rhein-nél állott szerződésben. A harmincas évek végén a Berliini Operaház művésze volt. 1933 után Grazban énekelt, majd néhány évig Budapesten élt. 1946-1959 között a New York-i Metropolitan Opera, 1959-1966 között a düsseldorfi és a zürichi Operaház tagja volt. *** Ungár Imre (1909 – 1972.): zongoraművész és pedagógus, Kossuth-díjas (1949), Liszt-díjas (1962), érdemes művész (1956). Látását hároméves korában elvesztette. 1924-től rendszeresen hangversenyezett itthon és külföldön. 1932-ben a varsói nemzetközi Chopin-versenyen Alekszandr Unyinszkij szovjet zongoraművésszel együtt első díjat nyert. 1935-ben az USA-ban is nagy sikerrel hangversenyezett. A II. világháború kitörése Hollandiában érte, ahonnan 1943-ban külön engedéllyel térhetett haza. 1945 után újult erővel kezdett hangversenyezni. 1949-től haláláig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főisk.-n tanított. *** Fischer Annie (1914–1995) – zongoraművész. A budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán Székely Arnold és Dohnányi Ernő növendéke volt. Tíz éves korában Beethoven C-dúr zongoraversenyével debütált, ezt követte két évvel később első nyilvános külföldi fellépése

Zürichben, amelyen Mozart és Schumann egy-egy zongoraversenyét játszotta. 1933-ban Liszt h-moll szonátájával elnyerte a Budapesten megrendezett Nemzetközi Liszt Ferenc Zongoraverseny első díját, s ezzel kezdetét vette nemzetközi karrierje.

1941 és 1946 között túlnyomó részben Svédországban tartózkodott. 1949-ben, 1955-ben és 1965-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.]

Imre nőtlen volt. Ő volt a legidősebb, és ugye hamar meghalt az apjuk, azt hiszem 1933-ban, mert a férjem 18 éves lehetett. Attól kezdve Imre felelősségteljesen átvette a családfő szerepét. Meg idealista is volt. Olyan feleséget akart, aki tökéletes, hűséges hozzá. Egyébként roppant csinos volt, buktak rá a nők. Imre művészi fokon művelte a szűcsmesterséget. Mindenfélét kreált a szőrmék feldogozásával kapcsolatban.

Rózsika elvégezte a polgári iskolát, és mindig kereskedelemben dolgozott. Mielőtt férjhez ment, a nagynénjénél dolgozott, akinek játék-nagykereskedése volt. Aztán férjhez ment Lantos Oszkárhoz. A Kecskeméti utcában volt egy üzletük, és a Kígyó utcában is. A Kecskeméti utcait Rózsika vitte, a Kígyó utcait a férje. Kötősök voltak, de nem pulóvereket kötöttek, hanem harisnyát, zoknit, és foglalkoztak szemfelszedéssel, műstoppolással. Ez az üzlet mindvégig, mondhatnám a haláláig megvolt. Egy kis vacak, amit nem államosítottak, mert nem volt alkalmazott. Oszkár nagyon fiatalon, 49 éves korában meghalt rákban. Akkor Rózsika csinálta tovább. Ő volt az egyetlen a családban, akinek volt üzleti érzéke. Gyereke nem volt. 1944 után egy házban laktunk vele, imádta a gyerekeimet. 1977-ben halt meg.

Laci 1906-ban született, polgári iskolát végzett, és szűcs lett. Azért ment szűcsnek, mert Imre már szűcs volt. Imre vezette Budapest egyik legnagyobb szalonjának, Fischer Júlia szalonjának (csak névrokon) a szűcsműhelyét. Laci másutt volt segéd, a Király utcában dolgozott egy szűcsnél. És akkor kitalálták, hogy önállósulnak. Imre azt mondta, hogy én maradok a műhelyben, szerzem a vevőket, és mivel Laci egy sokkal kommerszebb, nem olyan elegáns helyen dolgozott, ezért ő váltotta ki az ipart, Imre pedig egy darabig ott maradt az elegáns műhelyben. Imrét imádták a vevők. Azonkívül, hogy kedves volt, csinos volt, tényleg csodálatosan dolgozott, és mindig újat talált ki.

Kezdetben az Akácfa utcai lakásban volt az üzlet, és annyira szegények voltak, hogy kis négyzet alakú szőrmemintából vállaltak, és ha a vevő kiválasztotta valamelyiket, akkor rohantak a kereskedőhöz megvenni az anyagot. Tehát nem tudtak raktárt csinálni. De merészek voltak, és egy idő után kivették a Váci utca 25-ben az emeleten az üzlethelyiséget. Hogy ez hányban volt, azt nem tudom. Amikor én a családhoz kerültem, már ott volt a szalon, és már a férjem is ott dolgozott. Akkor már nem is az Akácfa utcába laktak, hanem itt a Nagydíófa utcában, mert 1938-ban, amikor felépült ez a ház, kivettek egy lakást, ahol az anyósom lakott a három fiúval. Addigra a szalonnak már huszonöt alkalmazottja volt.

A szőrmeszalon tehát a bátyja, Fischer László szűcs nevéen volt, a Váci utca 25-ben. A legnagyobb pesti ruhaszalonoknak szőrméztek. Miután felszabadultam mint varrónő, Pista rögtön elhelyezett segédnek az egyik szalonban, hogy segédként jó helyen tanuljak. Apukám azt akarta, hogy tanuljam meg a szakmát, legyek tökéletes, egészen a mestervizsgáig.

Amikor szabadságon voltam, minden percet otthon, Egerben töltöttem, mert úgy éreztem, hogy ha már otthagytam szegényeket, akkor a szabadidőmet velük töltsöm. A ruhaszakmában szezon és

holszezon váltja egymást, és holszezonban kizeccelik a nem állandókat. Amikor szezon van duplán annyian vannak. Én hagytam magam kizeccelni, és mentem haza Egerbe. Amikor visszajöttem, Pista berakott egy másik szalonba, úgyhogy két nagy szalonban dolgoztam. Aztán Pista két bátyját behívták munkaszolgálatra. Idősebbek voltak Pistánál, 1903-ban és 1906-ban születtek, Pista 1915-ben született. Akkor Pista azt kérte, hogy menjek oda dolgozni fizetett alkalmazottként, ne kelljen felvenni idegent. Mint női szabó tudok szabni, tudok próbálni, nem kell szörme szakmunkát végezni. Két hónapig harcoltam az édesapámmal, aki azt mondta, hogy nem illik, hogy valaki a jövődöbelije üzletében dolgozzon. Két hónapig magyaráztam neki, hogy ez világháború, és zsidótörvény, és én egy bizalmi ember vagyok, nem akarnak idegent. Végül 1942-ben bementem a szörmeüzletbe, aminek ragyogó vevőköre volt, nem akarok elsorolni neveket, hogy kiknek dolgoztunk. Például gróf Telekiné. Vagy az Edelsheim lányok, akik Horthyné unokatestvérei voltak. Aztán Karácsonyiné, vagy Prónay bárónő, aki egy szépség volt. Nem mertem a telefonhoz menni, mert nem tudtam, ki kegyelmes, ki méltóságos, kinek mit kell mondani. Legjobban Karácsonyinéra emlékszem, mert ajtót nyitottam, mondta, hogy Karácsonyiné, és már nem tudtam mit csinálni. Nagy bajban voltam. De egyszerű asszony volt, rettentő közvetlen. A férjének valami állami méltósága volt, mert kegyelmesnek kellett szólítani. Telekinével nagyon jóban voltak a férjemék, még 1945 után is tartott a kapcsolat. 1956-ban is megkeresett minket, hogy disszidáljunk velük, és Bécsben a piaristáknál elintézi, hogy segítsenek. Mondtuk, hogy köszönjük, nem kell, mert ha éppen disszidálni akarnánk, akkor ott a Joint. Azért szép volt tőle, hogy megkeresett bennünket.

Először azt sem tudtam, mi a különbség a nutria és a nyúl, a hörcsög és a nerc között. De megtanultam, és ott dolgoztam, ameddig 1949-ben az üzletet államosították.

Megismerkedtünk 1940 szeptemberében, és már karácsonykor megbeszéltük, hogy férj és feleség leszünk, de nem ezekben az időkben, mert az felelőtlenség lenne. A férjemet 1941-ben hívták be először munkaszolgálatra, Esztergom-táborba. Akkor azt mondta, hogy visszaadja a szabadságomat. Mondtam, hogy nem akarom visszavenni. 1943. december 31-én volt egy hivatalos eljegyzés, amit Egerben a szüleimnél tartottunk. A szüleimnek nem tetszett, hogy lekötöm magam a bizonytalanságban. Én meg mondtam, hogy szó sincs semmiféle bizonytalanságról.

Pista ellen nem a jellemével kapcsolatban volt kifogásuk, hanem a társadalmi különbség miatt. Ők kereskedők voltak, mi pedig lateinerek. Ez más társadalmi osztály. Vele nem éreztették, de nekem megmondták. Viszont szerettek annyira, hogy amikor határozottan kijelentettem, hogy nem tágítok, és tudom, hogy olyan ember, aki nem csap be, és hozzá akarok menni feleségül, a végén beletörődtek. Az apám nagyon előrelátó volt, most is attól félt, hogy nem látja biztosítva a jövőmet. Úgyhogy főleg azért tartottuk meg az eljegyzést, hogy ők nyugodtak legyenek. Pistát az eljegyzésre kiengedték a munkaszolgálatból.

1944. március 19-én albérletben laktam, és már a Fischer szalonban dolgoztam. Konkrétan emlékszem arra a vasárnapra. Reggel nyolckor felhívott a vőlegényem, hogy kapott egy furcsa telefont. Egy ismerősük a Sopron-Ebenfurt vasútnál dolgozott itt Pesten, és kapott Sopronból egy telefont, hogy a németek bejöttek a határon. A vőlegényem munkaszolgálatos társának, Víg Gyurinak, aki szaxofonos volt, 1944 március 19-én lett volna a Vigadóban hangversenye. (Víg Gyuri később elpusztult, a fia szintén szaxofonos lett, és Svájcban élt.) Őt is és az egész

munkaszolgálatos századot kiengedték a hangversenyre. Olyan volt a keret, és olyan parancsnokuk, hogy elengedte őket. Abban a században volt egy Somogyi László nevű karmester, őt is mindig kiengedték hangversenyre. Hát most mit csináljunk? Elmentünk a hangversenyre, ami 10-kor kezdődött, és az előadást megszakítva bejött a rendező, és bejelentette, hogy nem folytatják az előadást, mert a német hadsereg bejött Budapestre. Akkor rohantunk a férjem anyjához. Ebben a Nagydiófa utcai házban laktak, 1938 óta, amióta a ház felépült. Felhívtam a nagynénémet, hogy most mit csináljunk. Azt mondta, fiam, menj haza, mert ilyenkor a gyereknek a szülei mellett a helye. Mondtam Pistának, hogy akkor én most utazom. Neki vissza kellett menni a munkaszolgálatba egy vagy két órákor. Azt mondta, nem mész sehova. Megesküszünk, és egy feleségnek kötelessége a férje mellett maradni. Eger egy kisváros, nem tudhatod, hogy ki haragudott az édesapádra, kinek a házat árverezték el, mert nem fizetett, amikor lejárt a váltója. Nem engedem, hogy hazamenj. Ezen múlt.

Szegény anyósom tördelte a kezét, és elvonult. Egy aranyos, jó asszony volt. Ha nem adott igazat a fiának vagy nekünk, akkor tördelte a kezét, de nem szólt. Ha igazat adott akkor megmondta a véleményét. Én abból, tudtam, hogy egyetért vagy nem, hogy maradt vagy ment. Hogy vállaljon ő felelősséget, ha nincsenek itt a fiúk, ha munkaszolgálatban vannak?. Hogy vigyázzon rám? Szóval tördelte a kezét. És akkor itt maradtam. Gyakorlatilag az eljegyzés után nem láttam a szüleimet. Telefonon sem beszéltem velük, mert a telefont már rég elvették a szüleimtől. Az elsők között vették el. Leveleztünk. Apukám még tudott írni, én is tudtam írni, megírtam, hogy megtartjuk az esküvőt, mert a munkaszolgálatos férj védi az asszonyt. Legalábbis az hírelett. De csak a polgárit tartjuk meg, az egyházi esküvővel megvárjuk, ameddig fel tudnak jönni Pestre. Apukám erre válaszolt, hogy ne várjatok, tartsátok meg az egyházi esküvőt is nélkülünk. És írt egy levelet az anyósomnak, amiben a figyelmébe ajánlott, és hogy nagyon örül a házasságnak, és fogadjon szeretettel. Ez volt az utolsó levele.

Április 3-án volt a polgári esküvő. Akkor volt a Kén utcai bombatámadás. Az volt az első nagyon komoly támadás. 10-kor lett volna az esküvő, és nem tudtunk menni, csak kettőkor. Mire odaértünk, az anyakönyvvezető éppen hagyta el az irodát. Mondta, hogy várjanak meg, jövök vissza, csak a Kén utcába kell mennem. Ott vártunk, és vissza is jött. Április 16-án volt az egyházi esküvő a Dohány templom „Ara” szobájában. Akkor már csillaggal kellett járni, és kettesével mentünk, hogy ne legyen feltűnő. A férjemet elengedték a munkaszolgálatból. Akkor már nem Esztergom táborban volt, onnan leszerelt. A házasság után azt kérte a férjem, hogy költözzek ide szegény anyósomhoz, mert akkor már egyik fiú sem volt itthon. De nem is ez volt a fő ok, hanem az, hogy nem tud a körletből két telefont lebonyolítani. Ugyanis ahányszor bombatámadás volt, az egész század hazatelefonált. Megengedték, hogy az irodáról telefonáljanak. Szóval nem tud telefonálni haza is, meg nekem is, szíveskedjek ideköltözni, és legalább az édesanyjára is vigyázok. Itt az anyósomnál volt telefon, nem tudom, miért nem vették el. Lehet, hogy csak a kiemelt emberektől vették el? Azt sem tudom pontosan, hogy apukámtól mikor vették el, mert amikor szívinfarktusa volt, már Pesten éltem, és akkor még volt telefon.

Szóval 1944 áprilisától, amikor kezdődtek a bombázások, itt éltem. Amikor ide költöztem, akkor már nem dolgoztam, mert a szőrmeszalont bezárták. Nem tudom, hogyan történt a szalon elvétele. Ott kellett hagyni az árut, bezárták, nem lehetett bemenni. Senkinek nem adták oda, ott állt.

1944 március 19. után csak léteztünk. Ezt a házat kijelölték csillagos háznak. Idejött a sógornóm (a férjem nővére) az anyósával, mert az ő házukat nem jelölték ki csillagos háznak. Plusz volt egy albérlőnk, aki nagyváradi volt, de érettségi után Pesten tanult. Úgy került ide, hogy a férjem munkaszolgálatos bajtársa udvarolt neki, és egyszerűen írt Nagyváradról, hogy gettósítani fogják őket, de ha az udvarlója lemegy érte mint menyasszonyáért, és ott elveszi feleségül, akkor kiengedik Nagyváradról. A fiú irodista volt a században, kiállította az iratokat, lement, és el tudta hozni Évát. Azt mondtuk, hogy a cselédszobát átadjuk nekik, és idejöhetnek Évával. Még valaki volt, szegény anyósomnak a húga, Jolánka, aki szlovák állampolgárként lakott Pápán, és idegen állampolgárként internálták. Az internáló tábor nagy részét deportálták, de őt nem, mert ő volt a varroda vezetője, és a varrodát még nem deportálták. Rasa sone napján, szeptember 1-én elengedték őket világgá. Akkor ide jött. Ennyien laktunk ebben a lakásban.

A tartalékból éltünk. Például apukám odaadta a hozományomat, 36 000 pengőt. Azt mondta, hogy vegyünk valami telket, vagy költsük amire akarjuk. Kaptunk volna egy szép telket Óbudán, ahol akkor egy kőbánya volt, ma egy gyönyörű villanegyed, de azt mondtuk, hogy ilyen pocsék helyen nem veszünk. És akkor vettünk szőrmét. Aztán bejöttek a németek. Nagyon rendes volt az a keresztény szűcs, jó haver, visszavette. A pénz egy részét bevarrtuk kabátokba, a másik részéből éltünk. A sógornómnak is volt az üzletből megmaradt pénze. A lényeg csak az volt, hogy ennivaló legyen. Tele volt a spejz. Nem törődtünk azzal, hogy miből élünk.

Aztán volt egy időszak, amikor elterjedt, hogy ha fiatal lányok elmennek hadiüzembe dolgozni, az mentesít. Minden reggel mentem Kőbányára a Parafakő gyárba. Parafából csináltak téglatesteket, ilyen 12x12-es egy méter hosszú hasábokat. Ezt használták építkezéshez. Nem volt nehéz, meg tudtuk emelni. Ebből kellett 80 centis vagy egy méteres vagy 120 centis darabokat csinálni, attól függött, hogy mi volt a rendelés. Nekünk az volt a feladatunk, hogy lefűrészeljük, a két végét cementtel bekenjük, összetegyük, és ilyen kis ácskapocs szerűséggel összefogjuk. Szerencsétlen művezető csupa olyan zsidó lánnyal dolgozott, akik nem fizikai munkára voltak kiképezve, és például volt, hogy kellett volna hozni egy 50 kilós cementes zsákot. Szólt kettőnknek, hogy hozzuk el a cementes zsákot egy taligán. Odatoltuk a raktárba a taligát, de a zsákot meg se bírtuk mozdtítani. Akkor ő föltette a taligára. Tolni már tudtuk, oda toltuk, ott meg levette. De nem szólt egy szót se. Aztán volt olyan, hogy munkaerőhiány volt abban a műhelyben, ahol a gépen készült ez a parafakő. Egy primitív gép volt, fent volt egy dob, amibe be kellett lapátolni az anyagot, és alul a formán jött ki készen. Ha hibás volt a forma, akkor a melós leseperete a földre, és ezt kellett visszalapátolni a dobba. Ez lett volna az én munkám. A munkás intett, hogy ne hagyjam, majd amikor megint jól jön ki a gépből, akkor visszalapátolja. Szóval nem vették komolyan, tudták, hogy ez kvázi egy micve, hogy bennünket ott alkalmaznak. De én lelkiismeretesen dobáltam, egy lapáttal, amíg ő tízzel. Aztán eljött egy nap, még nyáron, amikor minden zsidó lányt elbocsátottak. Akkor nagyon oda voltunk. Később megtudtam, hogy minden ilyen hadiüzemből összeszedték az embereket, és deportálták. Tehát a mi gyárosaink biztos kaptak egy fülest, és ezért rúgtak ki bennünket.

Akkor megint itthon voltam. A nyilas puccs után jött a hír, hogy lehet szerezni svájci meg svéd menlevelet. Soha nem adtuk a fejünket se búnak, se bánatnak. Mindig bíztunk abban, hogy egyszer ennek vége lesz. A vidéki deportálásról nem tudtunk, akkor már nem volt senkivel kapcsolatunk. Levelet már nem tudtunk írni. Nem tudom, hogy működött-e a posta, de nem volt levélírás. Az utolsó hír a szüleimről az volt, hogy a gettóban vannak. Apukám felküldte a vincellérünket egy

hátizsákkal, a kelengyémből hozott két ágyhuzatot, meg ilyeneket, és vele küldött egy levelet is.

Eljött október, és be kellett volna vonulni a KISOK pályára. Akkor is szép idő volt. A szembelevő házban volt két üzlet, egy szatócsbolt és egy suszter. Keresztények voltak. A szatócs egy zsidómentő volt. Járna neki a Yad Vashem, ha tudnánk, hogy hol van. De se a telefonkönyvben, se sehol nem találtam. A suszter pedig szerelmes volt a házban lakó egyik lányba, akivel a gyárba is együtt jártam. A suszter átjött, és azt mondta, hogy nem kell korán menni a KISOK pályára. A katonasághoz soha nem kell korán menni, mert arról nem lehet elkésni. Az volt a rendelet, hogy reggel hatra kell odamenni. „Én lemegyek magukkal, de nem szabad korán menni.” Négyen mentünk a házból, elindultunk itthonról kilenckor. Mire odaértünk, már nem fértünk be az eredeti pályára, megnyitották a mellette lévő üres telket, mi már csak oda fértünk be. A lényeg az, hogy este hatig nem került ránk a sor. Az első csoportot leellenőrizték, és deportálták. Bennünket úgy ahogy voltunk, a sötétben hazaküldtek. Csak azért, mert később mentünk, és nem fértünk be az első csoportba. Másnap reggel már nem kellett odamenni. Az az egy nap volt, és be volt fejezve a téma. Elég volt nekik az a létszám, ami az első pályán volt.

Akkor megint itthon ücsörögtünk, és jött az, hogy schutz passt kellene szerezni. A férjemnek sikerült egy svéd schutz passt szereznie, mert Rotschild Klárának is szőrméztünk, és Rotschild Klára részt vett Wallenberg irodájában a svéd schutz pass készítésben. De még egyet nem tudott szerezni. Azt mondták, hogy sok embernek kell. Aztán Pista a sógornőmnek és nekem valahogy mégis szerzett svájci schutz passt azzal, hogy mi fiatalok vagyunk, nekünk kell.

Az egy regény, hogyan szereztem a család többi tagjának schutz passt. Egyszer már voltam az Üvegháznál, de el kellett szaladni, mert jöttek a nyilasok, és szétverték a tömeget. Tehát nem tudtam szerezni az anyósomnak és az anyósom nászasszonyának. Egyszer a férjem éppen itthon volt, jöttek a nyilasok, keresték a munkaszolgálatosokat, összefogdosták, és elvitték. A férjemet a Tattersal-ba vitték, majd másnap átvitték őket a Dohány utcai templomba. Én azon voltam, hogy lehetne hazahozni. A sógornőm a Wesselényi utca 8-ból költözött ide, és annak egy nagyon vagány házmestere volt, gondoltam, majd segít. Reggel fél nyolckor oda mentem. A kabátomon volt a sárga csillag, fölötte esőköpeny. Ha akartam volt sárga csillag, ha nem akartam, nem volt. Épp velem egyszerre ért oda a Wesselényi 8-hoz egy fiatalember. Kicsengettük a házmestert. Azt mondja a fiatalember, hogy „Jó reggelt kívánok, én a cionistáktól jövök, és schutz passt hoztam XY-nak.” Mondtam a házmesternek, hogy várjon, mert szeretnék vele beszélni, de előbb a fiatalemberrel van beszélni valóm.

- Maga schutz passt hoz a cionistáktól - kérdeztem. - Lehet maguktól kapni schutz passt? - -- Igen
- mondta - mi csináljuk a svájci schutz passokat.
- Nagyon szépen kérem, hozzon nekünk is.
- Kinek?

Megadtam az anyósom és a nászasszonya nevét, meg Jolánka nevét. Aztán beszéltem a házmesterrel, hogy hozza ki a férjemet a Dohány utcai templomból. „Hogy képzeli, én nem tudom kihozni a férjét.” Az nem sikerült. Viszont a fiatalember másnap kihozta a schutz passokat. Mondtam neki, hogy nem tudna még hozni, itt van a földszinten egy házaspár, nincs se kutyájuk, se macskájuk, és a sógornőm anyósának van egy testvére, az is egy öregasszony. Azt mondta, nézze, ezt a hármat holnap elhozom, de többet ne kérjen, mert máshova is kell menni. Kihozta reggel nyolckor, és reggel tízkor jöttek a nyilasok. Mindenki le az udvarra, és akinek nem volt schutz passa, vagy nem volt munkaszolgálatos feleség-igazolványa, azt elvitték. Elvittek a házból

egy anyát két gyerekével. Soha nem jöttek vissza. Ez az idős házaspár szerencsére megmenekült, mert tudtam nekik schutz passt szerezni.

Aztán hál' istennek a férjem hazajött, és megint éldegéltünk, éldegéltünk. Akkor volt az, hogy gettó lesz. Megpróbáltam szerezni svájci lakást. Én voltam a család felelős tagja, mert ugyan a sógornóm 39 éves volt, de mint később kiderült, nem volt jó a szíve. A mamák főztek, mi takarítottunk, ez volt a beosztás. A sógornóm középen volt korban, mert ő 1905-ben született, tehát sokkal öregebb volt nálam, de nem volt annyi, mint az anyósom, aki 1879-ben született. Évával azt mondtuk, hogy hétfőn és kedden mi takarítunk, szerdán takarítson Rózsika, a sógornóm. Egyszer-kétszer kitararított, utána földmondott. Nem csinálja. Mondtuk, hogy hagyjuk, nem érdekes. Szóval Rózsika nem tudott cselekedni, és én úgy éreztem, hogy kötelességem gondoskodni egy lakásról. Mentem, hogy valahol találom védett házat, és bekönyörgöm magam. Éppen mentem el a Teréz templom előtt, amikor a Nagymező utcán arra vezettek egy csoport zsidót a nyilasok. Befutottam a templomba, és ott maradtam egy órát, amíg elmentek a nyilasok.

Mentem tovább lakást keresni. A sógornóm (Lantos Oszkárné, született Fischer Rózi) sógornőjének (a férje húgának) volt egy 13 éves fia. Útközben felmentem hozzájuk, hogy jöjjenek hozzánk, mert a mi házuk ki van jelölve. Ott volt egyedül a gyerek, mert az anyját reggel elvitték a nyilasok. Mondtam, hogy maradj itt, majd érte jövök, és este jössz hozzánk a Nagydíófa utcába. Nem sikerült találnom lakást.

Akkor elmentem a gyerekéért, őt is ide hoztam. A nagyanyja már itt volt velünk, elájult, amikor meglátta, azt hittük, orvost kell hívni. Másnap reggel megjött az anyja, mert volt schutz passa, és volt hadiüzemi papírja, így vissza tudott jönni a téglagyárból. Azt mondta, hogy nekünk fiataloknak vele kell menni, mert a Katona József utcában van egy lakás, ott védve leszünk. Jó, elindultunk. Valahonnan szereztünk egy taligát, és fölpakoltunk. Még kijárási idő volt, tehát még nem volt délután négy óra. Lépten nyomon leállítottak bennünket. Nyilasok is, magyar rendőrök is. Maguk hova mennek?

Kérem szépen, erre a címre megyünk.

Álljanak be a sorba!

Kérem szépen, munkaszolgálatos feleségek vagyunk.

Nem érdekes.

Bocsánat uram, hadiüzemi dolgozók vagyunk.

Ez a jó, ezt mutassa!

A következő ellenőrzési ponton pont fordítva. Így hat ellenőrzésen keresztül megérkeztünk a Katona József utcába a lakásba, azzal, hogy egy ágyban hárman fogunk aludni. Egyszer csak fegyveresek rontottak be. Álljon mindenki a falhoz! Ugyanis délután ott munkaszolgálatosok bújtak, meglepték őket a rendőrök és a nyilasok, és az ablakon keresztül lógtak meg. Azokat keresték. Valljuk be, hogy hol vannak. Ott se voltunk, mondtuk. Másnap visszamentünk a Nagydíófa utcába.

Mindenkit levittek az udvarra. Nekem sikerült kiharcolnom, hogy az idősebbeket visszaengedték, mert nem munkaképesek. A sógornőmet is visszakiabáltam, hogy szívbajos. Kiabálni kezdtem: Nem látják, hát nézzék, hát nem tud dolgozni, hát minek jöjjön. Az Ilit a fiával is vissza tudtam kiabálni, hogy gyereke van, nem tud dolgozni. Valahogy azt vettem észre, hogy nem szerették a feltűnést. Ez volt a tapasztalatom. Amikor csillaggal mentem az utcán, és közrefogtak ilyen nyilas suhancok, akkor is kiabáltam: Kijárási van. Ne bántson, jogom van itt lenni. És elengedek. Nem szerették a botrányt. Ezt tudatosan alkalmaztam.

Engem azonban elvittek a Téglagyárba. Volt velem egy 32 éves tiszta fehér hajú nő volt. Már a Szent István parkban megkérdezték: Maga hány éves? Mondja, harminckettő. Menjen tovább! Huha, ez nekem gyanús. November volt, korán sötétedett, már útközben is meg lehetett volna lógni, de azt mondta a rendőr, hogy „Tőlem meglóghatnak, de ez a nyilas kölyök lelövi magukat. Nem tudom garantálni, hogy nem veszi észre magukat.” Nem mertünk meglógni. Kiértünk az Óbudai Téglagyárba, jött egy rendőrtiszt, és azt mondta, hogy munkára viszik magukat, aki 16 évnél fiatalabb, és 40 évnél öregebb, azt csak tévedésből hozták ide. Azok holnap hazamennek. Holnap reggel két sorba kell álljanak, 16 és 40 között az egyik csoport, 16 alatt és 40 fölött a másik csoport. Akkor mondtam Magdának, hogy Magda, neked haza kell menni, te 40 év fölött vagy. Nekem egész rövid volt a hajam, mert aznap reggel mostam hajam, és becsavartam. Ott a vadidegenek mondták, hogy 16 év alattinak kinézhetek. Ugye, 22 éves voltam. Másnap beálltunk a sorba Magdával, hogy ő az anyám, én a gyereke, ő 41, én 15. A rendőrtiszt felállt egy ilyen téglarakásra, és azt mondta: Ha azt mondom állj, akkor állj. Mentünk előtte sorban, és néztem bele a rendőrtiszt szemébe. Mondta, hogy állj. Hány éves? Mondom, 15. Menjen tovább, azt hittem, hogy 13. Ezt se tudom kicsoda, soha az életben nem tudtam meg.

Akkor a Síp utcába vittek bennünket, az már a gettó volt. Egy éjjelt aludtam a pénztárhelyiségben. Ott azt mondták, hogy a gyerekeket a gyerekotthonba kell vinni. Szülők nincsenek, mert azokat elvitték, a gyerekek helye a gyerekotthonban. Bementünk a Munkácsy Mihály utca és a Délibáb utca sarkán lévő épületbe, ahol most egy szálloda van. Az volt kinevezve zsidó gyerekotthonnak. A pincében munkaszolgálatosok is bújtak, ott hamisították a születési bizonyítványokat. Nekem is volt mindjárt egy prima papírom, hogy 15 éves vagyok. Onnan aztán két nap múlva behozták a gettóba az egész társaságot. Akkor ide jöttünk a saját lakásunkba, ahol már volt egy csomó idegen ember, és itt vészeltük át a többit.

A Zsidó Tanácstól kaptunk ételmezt ilyen tejeskannában. Borsót és lencsét, felváltva. A pincében laktunk. Decemberben, januárban nem nagyon jártunk ki. A házmegbízott egy harmadik emeleti lakó volt.

Januárban, amikor már felszabadult a gettó, kirendeltek munkára, és akkor volt szerencsém a Klauzár téren halottakat temetni. Személy szerint akkor éreztem úgy, hogy felszabadultam, amikor a gettó felszabadult. Eltűntek a németek, és jöttek helyette az oroszok. Csavarták fel a drótokat. Akkor már kimehettem a gettóból. A nagynénémet akartam megkeresni a Katona József utcában, hogy él-e. Megmaradt, mert egyszerűen az történt, hogy nem ment le a gyűjtőhelyre, a parkba, amikor le kellett menni. A sógornóm (az unokahúga) visszament érte, hogy miért nem jön, mi lesz. Aztán amikor lementek, már nem volt ott senki. Erre visszamentek a lakásba, és többet soha senki nem zavarta őket. Amikor odaértem, már cipekedtek volna. Már éppen összepakoltak, és nem tudták, hogy mit csináljanak. Én nem tudom, hogy az emberek honnan szereztek ilyen kis négykerekes kocsikat, amit húzni kell, de szereztünk. Ez valamikor január 18-án volt, azt hiszem. Odafele még úgy mentem, hogy Budáról, a Várból lőttek, és kiszámoltam két lövés között, hogy tudok átmenni az utcán, és akkor átfutottam.

Itt a Nagydiófa utcában életben maradt az anyósom, a sógornóm (a férjem lánytestvére) a nászasszonya, a nászasszony lánya, tehát a sógornóm sógornője, és annak a 14 éves fia. A családnak egy vesztesége volt, a legidősebb sógorom, Fischer Imre, akit a Dunába lőttek a kórházból. Az István kórházban, az Ádám pavilonban (ez a sebész volt) bújtatta Dr. Szappanos, aki annyi zsidót bújtatott, amennyit csak tudott. Alibiből többször megoperálták. Vakbéllel és

aranyérrrel. Ehhez asszisztált a főorvos, a másik főorvosnő, a nővérek. Nagyon rendesen viselkedtek. Úgy hallottam, hogy még a folyósón is feküdtek. Aztán, biztos tudja, a nyilasok egy nap alatt szállták meg az összes rendházat és az összes kórházat. Ahol nem engedték be őket a zárdába, ott az ablakon keresztül másztak be. Pannonhalmát nem bántották, talán az apát miatt. Az István kórházból mindenkit a Dunába vittek. Az orvosok teljesen oda voltak. Egy kislány megmenekült. Átlótt vállal beugrott a Dunába, aztán kiúszott.

A férjem csak júliusban jött haza, de optimista voltam. Egyrészt hallottam róla januárban, mielőtt elvitték Ausztriába. Aztán amikor Budapest felszabadult, akkor egy újságíró, aki a halálmenetből elbújt, és hazajött, hirdetett az újságban, hogy felvilágosítást tud adni azokról, akiket ekkor és ekkor vagoníroztak be Józsefvárosban. Sorba álltunk a Váci utcában, bejutottunk hozzá, és tökéletesen tudta igazolni, hogy valóban a férjemről és a sógoromról beszél. Megemlítette, hogy a férjemmel beszélgettek a nagybátyám, Fleischmann Henrik versenylováról. Ezt nem lehetett kitalálni. Aztán elmondta, hogy Lóvi Oszkár – nem emlékszem, hogy akkor Lantos volt már, vagy még Lóvi – a Breitfeld században volt, műszerészként dolgozott, a varrógépeket javította. Ezt nem lehet kiszopni az ujjából. Azt mondta, hogy mindketten egészségesen, jó erőben mentek el, haza fognak térni, nyugodtan várjak.

Pista története a következő volt. Ugye, 1941 őszén került Esztergom táborba. Onnan hamar leszerelt valami kitalált betegséggel. Mindenféle trükköt kitalált, hogy húzza, és amikor már végképp nem lehetett, akkor 1943-ban bekerült ebbe a Horthy Miklósné ruhagyűjtő akcióban beindított ruhajavító századba. Ennek a századnak Kelenföldön volt a körlete Csóka utcában. Ott volt egy banánérlelő telep, annak voltak vasúti sinei is, és azt adták át ennek a századnak. Szabók és szűcsök voltak benne, és 1-2 százalék bulista, bankár meg ilyenek. Ez ruhajavító század fantasztikus volt. Az egész tisztakar, a keret, mindenki. Volt egy külön vezetés a munkaszolgálatosokból, egy három vagy négytagú bizottság. Ebben benne volt Pista két bátyja is, Laci és Imre. Ők osztották be, hogy mikor ki mehet haza. Beosztották az anyagiakat is, hogy a gazdagok adjanak, a szegények kapjanak, hogy a családjuk ne éhezzen, legyen miből élniük. És kapjon a keret is rendesen, hogy azoknak is befogják a száját. Aztán otthagyta őket a századparancsnok, mert a Gestapo kért személyzetet a Gellért hegyi állásokhoz. És elmentek, mert az egy buli volt. Az én családomból nem, de sokan elmentek. A századparancsnok azt mondta, hogy ilyen társasággal, aki eladja magát a németeknek, nem marad együtt. És otthagyta őket. Akkor valahova elvitték a századot, de a férjem a teherautón hagyva a hátizsákját és mindenét, lelépett, és elment Breitfeld századba. Ez egy szűcs század volt. Breitfeld egy nagy szűcs volt a Váci utca és a Régiposta utca sarkán. Ott egy század végzett szűcsmunkát a hadseregnek. Ott volt a sógorom, Lantos Oszkár is, aki a gépeket javította. Innen vitték el a századot, és Józsefvárosi pályaudvaron vagonírozták be őket. Útközben Pista ki akart ugrani a vagonból, de Oszkár nem engedte. Az Oszkár és a Pista kétféleképpen mesélte el, amikor hazajöttek 1945-ben. Oszkár azt mondta, hogy megmentettem a férjed életét, mert ki akart ugrani a vonatból, és biztos lelőtték volna. Pista azt mondta, ha nincs ott Oszkár, és nem tart vissza erőszakkal, akkor innen is meglógtam volna. Levitték őket valahová Fertőrákos környékére. Ott bújt el az újságíró a padláson. Onnan januárban vitték őket el gyalogmenetben Günskirchenbe (Ausztria, Mauthausen mellett, Welsnél). Ott szabadították fel az amerikaiak.

Később Pistám elmesélte, hogy amikor május 5-én az amerikaiak felszabadították a günskircheneri táborot, azt mondták, hogy három napi élet volt még benne. Elkán Tibor, aki a házukban az első

emeleten lakott, azonnal elindult haza. Valamikor májusban hajnali négykor érkezett haza. Felébredtem az ajtócsapkodásra, és úgy ahogy voltam, papucsban, hálóingben lerohantam. Volt nagy sivalkodás. Szegényke beteg volt, alig lézengett, mert tifusz kapott. Rögtön vitték utána kórházba. Rám nézett révedezve, és azt mondta: együtt voltam Pistával és Oszkárral, jól vannak, haza fognak jönni.

Július 18-án értek haza. Sem neki, sem a sógoromnak nem volt annyi ereje, hogy rögtön elinduljon. Aztán, amikor megerősödtek, az amerikaiak azt mondták, hogy ne jöjjenek, mert az oroszok elviszik őket. Várjanak, majd ők mondják, hogy mikor mehetnek.

Közben a sógorommal megnyitottuk az üzletet a Váci utcában. Fischer László ugyanis végig itt volt egy svéd védett házban. Az ő története a következő. Az ő századát egy keddi napon, azt hiszem november 25-én vitték ki a Józsefvárosi pályaudvarra. Akkor már ott volt Wallenberg. Előtte volt egy nagy nyitott könyv, amiben benne volt a névsor, hogy kinek van Schutz passa. Jobbról egy csendőr, balról egy német. És Wallenberg ott ült az asztal, hogy nem engedem az én állampolgárait elvinni. De Lacinak nem volt Schutz passa. (Pistának volt, de őt hétfőn vitték el, akkor még nem volt Wallenberg, és senkit nem érdekelt a Schutz pass.) Ott állt Laci a sorban egy haverjával, aki kérdezte, hogy mit csináljanak. Állj hárommal mögém, figyelj engem, és majd azt csináld, amit én. Laci odaért az asztal elé, Wallenberg éppen veszekedett. Laci odanyúlt a kabátjához, mintha épp eltett volna valamit, kivette a kezét, és arrébb ment. A három helyen arrébb álló barátja megcsinálta ugyanezt. Mind a ketten itt tudtak maradni, és mentek egyenesen a Tátra utcába, a védett házba. Ott vészelte át.

Laci nős volt, keresztény felesége volt, nagyon jó házasság volt. A család rettenetesen viszonyult a sógornőmhöz mindaddig, amíg meg nem volt a házasság. Hét évig jártak előtte, olyanokat mondtak neki, hogy ne is gondolja, hogy magát elveszi Laci. Amikor jött a fajvédelmi rendelet, azt hiszem 1942-ben, szegény anyósom az ágyban olvasta az újságot, mindig járt az újság, és megkérdezte Lacitól: Szakítasz Emmivel? Nem. Akkor itt vannak a papírok, születési bizonyítvány stb., esküdjetek meg, nem akarom, hogy a fiam börtönbe kerüljön. Megesküdtek, és attól kezdve úgy bánt a család a sógornőmmel, mintha mindig is utána vágyódtak volna. A sógornőm lenyelte, és nem mutatta, hogy emlékszik az előző időkre. A világ legszebb házassága volt. 1946-ban született egy gyerekük, agrárgépész lett, és van két gyereke. A sógorom 1944-ben ki is keresztelkedett görög katolikusra, mert a görög katolikus papot ismerték. Az anyósom és mi is kikeresztelkedtünk. Valamelyik nap megtaláltam az anyósom keresztlevelét. Nekünk evangélikus pap ismerősünk volt, ide jött házhoz. Rigó lelkes a Pozsonyi útról lelkiismeretesen idejött, előadást tartott, és megkeresztelt bennünket. A mamák végigaludták. A sógornőm sógornője meg a kistia ortodoxok voltak, de mind kaptunk keresztlevelet. Ugyanis az a hír járta, hogy a mitérés mentesít az üldözéstől. Ez persze akkor lett volna érvényes, ha 1945-ben átvezettjük az anyakönyvvezetőnél. De nem csináltuk, maradtunk zsidók.

Szóval beindítottuk az üzletet 1945-ben, ami persze üres volt, mert először a németek rabolták ki, aztán az oroszok rabolták ki. Amikor be akartunk menni, az oroszok éppen pakoltak. De ki mert szólani? Volt valamennyi áru, amit annak idején átvittünk a szomszédokhoz, és visszaadták. Volt két köteg szőrme, amit odaadtunk keresztény vevőknek, és visszaadták. Ez volt az árukészletünk, amikor megnyitottuk. Amikor a férjem júniusban megjött, már működött a szalon. Megindult az élet, és volt kereslet bundára. Hogy kinek miből volt, azt nem tudom. Nem sok olyan ügyetlen

ember volt, mint mi, hogy nem maradt semmi értéke.

Emlékszem, hogy 1945-ben nem volt ennivaló. Egy gramm aranyért lehetett kapni egy kiló lisztet. Én batyuzni mentem. Kétszer is voltam batyuzni. Egyszer Kiskunhalason, egyszer Szolnokon. Oda az anyósom húgával mentem. Én szereztem lakást, és ő mondta a piacon, hogy mit kell vásárolni. Szolnokon úgy kaptunk szállást, hogy az egyik Egerbe költözött férfinak, aki a mi baráti körünkhöz tartozott, szolnoki volt a családja, és csináltak nekik Egerben is egy üzletet. Kesztyűsök voltak, és a felszabadulás után az oroszoknak varrtak. Nem csak kesztyűt, hanem mindenfélét, és az oroszoktól kaptak minden nap ebédet. Minket is meghívtak arra a káposztalevesre. Megkerestem őket, és befogadtak. A lakásban ketten laktak, ez a férfi, akinek a családja nem jött vissza, és a baráti körből egy fiú, aki hazajött, de a családját már nem találta. Volt egy szobájuk, volt két ágy. Az egyik ágyat átadták nekünk. Hatvanon keresztül jöttünk haza, mert Szolnokról nem jöttek Pestre a szerelvények, ugyanis Balassagyarmatra vittek román katonákat, akik ott az oroszoknak segítettek a németeket kiszorítani Észak-Magyarországról. És akkor bejött egy szerelvény, mondták, hogy Hatvanba megy. Akkor azt mondtam az anyósom húgának, hogy Szolnok-Budapest 100 km, Hatvan-Budapest csak 60 km, menjünk. Egy nagyszerű vagonban kaptunk helyet, 6 ló volt benne, meleg volt, és így jöttünk fel Szolnokig. Szolnokon mondták, hogy ott egy orosz szerelvény, az megy Pestre. Megkerestük az orosz szerelvényt, jól kint volt, és a mozdonyvezető simán fölvelt. Adtunk neki valami ennivalót. Olyan kormos lettem, hogy amikor felértünk Pestre, a sógorom nem akart beengedni, mert nem ismert meg.

Nem félttem ezeken az utakon, nem nagyon ismertem a félelmet. Úgy örültem, hogy a németek elmentek, és jöttek az oroszok, hogy eszembe sem jutott félni. Aztán később hallottam, hogy voltak atrocitások, hogy keresték a nőket, de nekem szerencsém volt.

Szóval megnyitottuk a műhelyt, és júliusban megjött a férjem. Az én dolgom volt a szalonban egyrészt a vevőkkel foglalkozni, eladni. Aztán egy minimális adminisztráció, mert a könyvelést könyvelő csinálta. Aztán méretvétel és snittkészítés. Nálunk szalonmunka volt, ezért elsőre nem szőrmét próbáltunk, hanem molinóból megcsináltuk a formát, és először a molinót próbáltuk. A próba is az én munkám volt. A molinópróba után kiigazítottam a snittet, és ezt adtuk át a szabásznak. Aztán még kellett a bundát is próbálni.

1945 után a Váci utcában volt a szalon, és a Kossuth Lajos utcában volt egy angro (nagybani üzlet). Irhakabátokat csináltunk nagyban. A szalon Fischer László nevére ment, az angro Fischer István nevére. Valójában közösen ment, mindegyik fiú részt vett itt is, ott is.

Én 1945-ben mestervizsgáztam, mert azt mondtam, hogy ennyivel tartozom a szüleimnek. A szalon és az angro ment egészen az államosításig, 1949-ig. Emlékszem az Andrassy úton sétáltam a gyerekekkel, nyár lehetett, vagy tavasz, mert nem volt szezon. Szezonban dogoztam, nem sétáltam. Egyszer csak találkoztam egy ismerős nővel, aki azt mondta: Most kaptam a hírt a férjemtől, hogy az üzletet államosították. Fogtam magam, rohantam be az üzletbe, és már ott volt két ember. A férjem nem volt ott, valahol éppen bevásárolt. Ez úgy történt, hogy bejött két ember, az egyik egy volt szűcs volt, aki egy szőrmegyárban dolgozott, a másik a párt részéről, azt hiszem. Amikor odaértem, már folyt a leltározás. A vezető ismerte a sógoromat, és kvázi szégyellte magát, hogy neki államosítani kell. Később, amikor ruhaszalonom volt, a felesége állandó vevő volt, a sógoroméknak pedig egyik legjobb baráti házaspára lett. Szóval nem saját intenciójából csinálta. Mutatott egy papírt, hogy ettől kezdve nem a mienk az üzlet, és úgy ahogy volt, mindent ott kellett

hagyni.

Ott volt az áru, a varrógépek, 3 szűcs varrógép és 2 normál ruhavarrógép, ugyanis három gépésznő volt, és két lekészítő. A lekészítésben több a kézimunka, és kevesebb a gépi. A bőröket nem úgy varrják össze, ahogy az isten adta. Az egy művészet, hogy V-alakban – vagy különböző vágási technikák vannak - kicsi darabokra vágják, hogy abból a 40 centis állatból legyen egy méter hús. Hogy hosszában ne kelljen megtoldani. Tehát először a szabász a megfelelő technikával felvágta az állatot, aztán a gépésznő összevarrta, utána a szabász rátette a snittre (a mintára), és összeállította a csíkokat. Akkor a gépésznő összevarrta a csíkokat. A lekészítőnek csak az a dolga, hogy kiszabja a bélést, összegépelje a bélést, és kézzel belevarrja.

Szóval a gépeket is elvitték. Utólag ki lehetett vinni azt, ami személyes volt. Például a sógorom azt mondta egy kabátra, hogy az az övé, vagy egy ollóra, hogy az az övé. Tehát nem lényeges dolgokat. Akkoriban mindenkit elhelyeztek. A sógorom nevén ment a szalon, őt üzletvezetőnek tették meg egy másik államosított szalonban. A munkásokat pedig szépen elhelyezték munkásnak. Én is úgy voltam bejelentve, a férjem is úgy volt bejelentve, papírforma szerint csak a sógorom volt a tulajdonos. Én állás nélkül maradtam, mert nem vállaltam, hogy szalag mellé menjek egy ruhagyárba. Nem is volt akkora gyakorlatom, hogy sebesen tudtam volna dolgozni, féltem, hogy nem keresem meg a hidegvízrevalót sem. És a varrást nem szerettem annyira, mint a szabást.

A férjem sem hagyta, hogy elhelyezzék. Fogta a nagybátyám, Fleischmann Oszkár féltonnás teherautóját, és jelentkezett a TEFU-nál csúcsforgalomba. Nem tudom, Oszkárnak miért volt teherautója, de volt. Aranyos volt, odaadta a teherautót. A TEFU-nál csúcsforgalomba felvettek embereket saját kocsival. Azt hívták csúcsforgalomnak, amikor a szokásosnál több fuvar volt. Egyszer csak kihelyezték az 1. számú Mélyépítő Vállalathoz anyagbeszerzésre. Ő ment az autójával, és jött vele egy ember. Ez ment egy darabig, amikor azt mondta a kíséző, hogy Pista, minek kell melléd egy ember. Meg tudod csinálni egyedül is. Akkor csinálta egyedül. Aztán eljött a pillanat, amikor ezt abba kellett hagyni. Akkor elment a Mélyépítő Vállalathoz anyagbeszerzőnek, és nyugdíjazásáig a Mélyépítő Vállalatnál volt anyagbeszerző. 1987-ben halt meg.

Nekem 1951 nyarán egy barátnőmön keresztül sikerült elhelyezkednem. Addig feketén dolgoztam, varrást vállaltam a sógornőmmel. Itthon csináltuk méretre. Nem bedolgozást, hanem közvetlenül a vevőnek, ismerősöknek ruhát varrtunk. Az anyagot a vevő hozta. Közben egy nyugdíjas könyvelőnél elkezdtem egyénileg könyvelést tanulni. Pénzért egy hat hetes tanfolyamot végeztem nála, a lakására jártam. Egy barátnőm ajánlott ide, aki már elvégezte. Két hete jártam hozzá, amikor szólt egy másik barátnőm, hogy náluk, az 5. számú autójavítónál nagy restancia van az anyagkönyvelésen, és a restancia feldolgozására felvesznek embereket. Minimálisan kellett tudni könyvelni, és ismerni kellett az autóalkatrészeket. A férjem akkor már csúcsforgalomban a TEFU-nál dolgozott. Ő se hagyta magát elhelyezni egy gyárban.

Azt mondta a barátnőm: Bejössz, a kolleganóm, aki ezt csinálja, megmutatja, és tíz perc múlva jelentkezz, hogy szakember vagy. Valóban ez történt. Megmutatta, hogy kell egy bizonylatot lekönyvelni, akkor még volt az evolút rendszer, három papírt kellett összerakni: a naplót, a gyűjtőt és a kartont. Tehát az anyag kartonját, a naplót, hogy aznap mi történt, és a gyűjtőt. Ezt öt perc alatt megtanultam. Mentem, jelentkeztem. Az osztályvezetőnél tökéletesen megfeleltam, föl a személyzetire. Honnan értek hozzá? Hát, a férjem a TEFU-nál van, és elég rossz az autó, és ha vele vagyok, és javítja az autót, akkor hallom, hogy milyen alkatrészek vannak. Megfeleltem. Nézi a

lapomat, kérdezi: „Egri vagy?” „Igen.” „Nekem vannak ott rokonaim.” Gondoltam, húha. Azt mondtam, édesapám könyvelő volt. Ha ez lemegy Egerbe káderezni, abból baj lesz. Nem tudom, hogy ment-e, de fölvettek. Az 5. számú autójavítónál voltam 1957-ig, amíg nem jött a racionalizálás. Az autójavítóban megtanultam könyvelni. Elvégeztem az alapfokút, felső fokút, a mérlegképest. Csoportvezető lettem, megbecsült dolgozója a vállalatnak, könyvelési osztályvezetőt akartak belőlem csinálni. Jelentkeztem Számviteli Főiskolára, fel is vettek. De akkor már nagyon untam, hogy nem vagyok ura az időmnek. Szegény anyósom beteg volt, és volt már két gyermekem. Ha kellett hozni egy szerelőt, ha kellett egy orvost hívni, ha bármi probléma volt, nekem akkor is hétkor blokkolni kellett. Nem tudtam itthon maradni. Mindig volt gyereklányom, személyzetem, és volt egy olyan, aki egyszer csak bejött az irodába, hogy itt a lakáskulcs, ő elmegy. Itthon volt az anyósom és a kisbaba, és az anyósom nem tudja ellátni a gyereket. Akkor már majdhogynem ágyban fekvő beteg volt. Amikor jött ez a racizás, szóltam, hogy engem racionalizáljanak. Azt mondtam, slussz, a Főiskolára már nem megyek el, soha többet nem leszek könyvelő. Betartottam.

A pártba nem léptem be, de nem is akarták, hogy belépjek. Megvolt a káderlapom, hogy maszek család voltunk. Viszont isteni társadalmi munkám volt. Én voltam a kultúrfelelős, ami abból állt, hogy gondoskodnom kellett a dolgozók színház és mozijegyéről. Minden főpróbára kaptam ingyen jegyet, amennyit akartam. Például a baletthez jött velem a férjem és a fiam is. Moziba hűségesen elkísért. Voltak a szovjet kulturális hetek, borzasztó darabokat is láttam, az Ifjú Gárdát például. De a fiam nagyon élvezte a balettet. Aztán egyszer csak jelentkezett az egyik mérnök, hogy Ibi, mától kezdve én vagyok a párt részéről a kultúrfelelős. Tessék, parancsolj, átadok mindent. Dehogy adjál, ez csak azt jelenti, hogy ezentúl nem csak te mész Pistával, hanem én is megyek a kislányommal. Pista se lépett be a pártba. Amikor 1945 júliusában hazajött, én környékeztem meg, hogy lépjen be a Szocdem pártba. Oda lépett be a sógorom is. Azt mondta, nem lépünk sehova.

Közben 1954-ben kiváltottuk az ipart, de nem a szűcs mesterségre, hanem ruhaszalonna, hiszen én is és a sógornőm is varrónő volt. Eredetileg együtt akartuk a sógornőmmel, de akkor már terhes voltam a kislányommal, és az ő nevére váltottuk ki. Ki akartam várni a gyerek megszületését, és kivenni az összes szabadságot. Aztán 1957-ig maradtam. Amellett, hogy dolgoztam az autójavítóban, délután bejártam az üzletbe, este és éjjel pedig otthon varrtam. Aztán jött 1957-ben a racizás, és akkor kiraciztattam magam, és mentem én is az üzletbe.

Az üzlet az Andrásy úton volt, és a sógornőm nevéen ment. 1976-ban, amikor azt mondta, hogy nyugdíjba akar menni, kénytelen voltam kiváltani az ipart, és bérlőtárs lettem Rózsikával, a másik sógornőmmel a Kecskeméti utca 9-ben. Nem sokkal ezután Rózsika meghalt, és jogfolytonosan megkaptam a helyiséget. Nem sokkal ezután azt az épületet műemléknek nyilvánították, felújították, és el kellett hagynom. Kétségbeesve kerestem helyiséget. Olyan szerencsém volt, hogy amikor felmentem az V. kerületi tanácshoz könyörögni, hogy ne valami eldugott helyen adjanak helyet, épp akkor tették ki a táblára a Vitkovits Mihály utcai üzlethelyiséget, mert a bérlő épp akkor adta vissza az ipart. Visszarohantam, és kérdeztem, hogy megkaphatom-e. Megkaptam. Még lefizetni sem kellett senkit, mert én voltam az utolsó a Kecskeméti utca 9-ben, örültek, hogy ezt elfogadom, és nincs velem több gond. Az üzlethelyiség egy nagy szoba volt, amit egy függönnyel megfeleztam. Az eleje volt a szalon: egy próbafülke, egy asztal, két szék, és hátul volt a műhely: szabásasztal, varrógép, vasaló. A WC az udvarban volt, kulccsal. Csak az enyém volt. 1998-ig ott voltam, akkor nyugdíjba mentem.

A ruhaszalon jól ment, megéltünk belőle. Nézze, a ruhavarrást mindig rosszul fizették a többi ágazathoz viszonyítva. Mind a mai napig a varrónők fizetése az egyik legalacsonyabb. És mi kereskedést nem csináltunk, csak hozott anyagból mérték utáni varrást. Vevőben nem volt hiány, folyamatosan sok vevőnk volt, amennyit bírtunk, mert egyik ajánlotta a másikat. Ketten dolgoztunk a kislánnyal. A lányom, Anikó érettségi után, 1973-ban leszerződött nálunk ipari tanulónak. Emmi volt az iparos, és nála volt tanuló. Akkor két év kellett érettségi után. Utána elment dolgozni idegen céghez, mert azt akartam, hogy ne csak a családon belül dolgozzon, egy kicsit ismerje meg, milyen idegenben. Utána, mikor az ipar már az én nevemen volt, nálam dolgozott mint segítő családtag, majd 1984-ben átadtam neki mind a helyiséget, mind az ipart. Addigra elvégezte a Könnyűipari Főiskolát a Doberdó úton, üzemmérnök lett női ruházati szakon, és minden probléma nélkül megkapta az iparendélyt. Nyugdíjba mentem, de ettől függetlenül együtt dolgoztunk tovább is, akkor én voltam a segítő családtag. Ez ment, ameddig meg nem halt, 1995-ben. Akkor a férje lett az iparos, én pedig családtagként vezettem tovább egészen 1998-ig. Akkor abbahagytam.

Jól éltünk, de nem voltunk gazdagok. Az első autónk 1947 és 1949 között volt, de nem sokáig volt a tulajdonunkban. Sikerült eladni még mielőtt le kellett volna adni. Valahogy éreztük a szelét, hogy mi lesz, jött egy vevő, és eladtuk. Oszkár teherautójával nem tudom mi lett, de Pista 1949-től 1951-ig, amíg alkalmazott nem lett, azzal dolgozott. Lehet, hogy már közben elvették, vagy csak utána? Nem tudom. Aztán volt egy hosszú szünet, és 1956 után, amikor már lehetett autó, akkor rögtön vásároltunk. Amikor befizettük az új autónkat, akkor azt mondtam, hogy addigra szerzem meg a jogosítványomat, mire az autó itt áll a ház előtt. Ez az első autó Skoda volt, utána megint Skoda, aztán Dacia, és azután egy kis 650-es Fiat. Akkor a férjem már nagyon beteg volt, már csak nekem kellett, elég volt az a kicsi. A kis Fiatot 2003-ban adtam el, addig vezettem. Azóta nincs autóm. A gyerekeim az utolsó évben már nyaggattak, hogy az istenért, hagyjam már abba a vezetést, mert dekoncentráltan vezetek. Én nem vettem észre. Soha semmi problémám nem volt. Egy karcolás nem volt a kocsin. De nem tudtam kihasználni a kocsit. A tömegközlekedés jó, nyugdíjas vagyok, ingyen van. Így nincs parkolási problémám, nincsenek költségeim. Nagy szerencsém volt, hogy sikerült eladni. Egy autószerelő vette meg, és rendbe hozta. Motorikusan jó volt, csak a karosszériája rozsdásodott. Nagyon szerettem vezetni, de most már olcsóbb, ha taxit veszek. Külföldre addig jártam autóval ameddig a férjemmel éltem. Utána egyszer egy évben lementem Balatonra, és kész.

Van egy kis nyaralóm is. A férjem borzasztóan imádta Balatonföldvárt. Ugye, a háború előtt nem lehetett menni Balatonföldvára zsidónak, mert kiutálták. Balatonlellére jártak. Ott volt a barátja édesanyjának és testvérének panziója, oda jártunk. Én, ameddig a szüleim éltek, tehát 1944-ig sehova nem jártam, mert minden szabadidőmben csak otthon voltam. 1945-ben még nem mentünk, akkor örültünk, hogy élünk, de 1946-ban már mentünk a Balatonra. 1955-ben kezdett épülni a férjem vállalatának az üdülője. A férjem halálra szakálta a vállalatot, hogy egy ekkora vállalatnak kell építeni üdülőt. Ekkoriban épültek a vállalati üdülők egymás után. Az ÜB elnökkel és a párttitkárral elment telket nézni Balatonföldváron. Ott aztán vett a vállalat telket, és az üdülő építésében részt vettünk társadalmi munkában. Ők vagont raktak ki, én sátrat varrtam. Attól kezdve elkezdte nézni a kis nyaralókat, és elkezdte fűzni a kollégákat, hogy saját nyaraló, saját nyaraló. Aztán 1969-ben kaptunk a földvári tanácstól egy telket társasházra hat másik kollegával, és 1972-re kész lett, azóta ott nyaralunk. Ez egy hétlakásos társasház, szintén saját kivitelezésben csináltuk. Egy-egy lakás kétszintes, úgy oldottuk meg, hogy belső lépcső, és 23 négyzetméter az

alapterület, tehát 46 négyzetméter egy lakás, plusz terasz. Az egész telek 360 négyszögöl. Kicsi, de van benne gázfűtés. És nincs messze a parttól.

Jártunk külföldre is. 1946 és 1949 között, amíg ment az üzlet, addig nem. A férjem egyszer 1948-ban elment Párizsba egy kollektívával, hogy majd foguk exportálni, de helyette államosítottak bennünket. Aztán egy ideig nem lehetett, és amikor már lehetett, akkor mindig. Ameddig nem lehetett Nyugatra menni, addig jártunk át a Tátrába síelni, vagy csereüdülésre a férjem testvérvállalatával. Aztán háromévente Nyugatra. Autóval mentünk, mindig egy hónapra. A 70 dollár persze semmire sem volt elég, de mindig volt külön pénzünk. Sose vittük magunkkal, hanem a kinti barátainknál deponáltuk. Annyira bátrak nem voltunk, hogy zokniban vigyük át a határon.

Soha nem nyaralni mentünk, hanem városnézésre. Általában úgy kellett csinálni, hogy ugye 1956 után voltak barátaink Nyugat-Berlinben, a nagynéném később Düsseldorfban élt, aztán barátunk élt Lilleben, Franciaországban, és ezeket mind kellett érinteni, különben megsértődtek volna. Egyszer csináltunk egy körutazást Ausztriában. Akkor még nem kocsival, hanem vonattal. Aztán voltunk Olaszországban, akkor a kislányunk is velünk volt. A fiam már nem volt hajlandó velünk jönni. Ő azt csinálta, hogy előbb bejárta Magyarországot mint diák. Utána két évben volt valamelyik keleti országban, a harmadik évben elment Nyugatra. Egyetemista korában minden évben ment síelni. Úgy tette le a vizsgáit, hogy mehessen síelni.

Azóta is sokat utazom, amióta a férjem meghalt. Eleinte a barátnőmmel, most már csak társasutazással. Jól tudok németül, angolul el tudom mondani, hogy mit akarok, de csak akkor értem, ha szép lassan beszélnek velem. De a televíziót, azt például nem értem. Tanultam franciául néhány évig, tehát turistaként elboldogulok. Aztán amikor az a vállalatnál dolgoztam, két és fél évig tanultam oroszul a Gorkij nyelviskolában, mert hirdették, és ingyen volt. Az ÜB még meg is rendelte tőlem, hogy én meg bent az üzemben tartsak orosz tanfolyamot. Tizenketten jelentkeztek, abból négyen be is fejezték. És az a legviccesebb, hogy nemrég volt egy út, Szentpétervár-Moszkva, és el tudtam intézni, amit akartam, ha nem volt ott a túravezető. Például elveszett az egyiknek az ebédjegye, vagy orvost kellett hívni.

A férjem az perfekt magyar volt. Neki nem volt nyelvérzéke. Nem is ambicionálta, nem érdekelte, itt voltam én, ha kellett nyelvtudás. A fiamnak nagyon jó nyelvérzéke van. Van francia felsőfokúja, és angolból meg oroszból is van nyelvvizsgálója, és tud németül is. De az orosz révén valahogy érti a szláv nyelveket. És olaszokkal is tud beszélni, pedig soha az életében egy olasz tankönyvet nem vett a kezébe, csak a füle után. Ő különben elektormérnök, számítástechnikával foglalkozik. Végig állásban volt, és sajnos egy éve, 2004-ben felmondtak neki, azóta munkanélküli, és várja, hogy nyugdíjazzák. De még mindig nem adta föl, hogy el tud helyezkedni. A napokban láttam a kezében egy számítástechnikai könyvet.

Ami a szabadidőt illeti, minden színdarabot megnéztem, amiről jót mondtak. Volt operabérletem, koncertbérletem. Ide egyedül mentem, a férjem értem jött, és várt a ruhatárnál. Minden szombaton társaság, vagy mi mentünk, vagy hozzánk jöttek. Állandó baráti társaság volt. Eleinte csak beszélgettünk, később megtanultunk bridzsolni, attól kezdve beszélgetés és bridzs. Ez az állandó baráti társaság gyerekkori és a fiatalkori régi barátokból állt. Olyan egri ismerős is volt, akivel Egerben szinte szóba sem álltam, mert négy évvel fiatalabb volt. Én voltam 18, ő volt 14. De aztán később itt Pesten felnőtten összejöttünk. Nyolcan, tízen voltunk, és amikor bridzseltünk, két asztalnál játszottunk. A társaság tagjai mind zsidók voltak. Sokat jártunk kirándulni, táncolni is.

Nyaralásban minden nap. Pesten szórakozóhelyekre a baráti körrel. Aztán ez csökkent, ahogy öregedtünk.

Eleinte volt munkahelyi barátság is, de azok nem voltak olyan igaziak. Például a férjem vállalati üdülőjében, Földváron összejöttünk a kollegákkal, de Pesten nem jártunk össze. Volt egy olyan időszak, amikor a vállalat bérelt buszt, és együtt mentünk síelni, vagy kirándulni, bográcsgulyást főzni. De itthon nem. Amikor 1951-től 1957-ig állásban voltam, ott két házaspárral kialakult egy olyan jó viszony, hogy összejártunk. Egyszer egy hónapban. Mind a kettőnek le volt ültetve a férje a Rajk per miatt. Az egyik egy Ludovikás tiszt volt, egy mérnökember. Nagyon jóba lettem az asszonyokkal, érezték rajtam, hogy én nem vagyok párttag, nyugodtan beszélhetnek velem. Amikor a férjek kiszabadultak Vácról, boldogan összejöttünk. Aztán ez úgy szakadt meg, hogy az egyiknek kiszaladt a száján egy megjegyzés valami „ronda vörös zsidóról”. Akkor elakadt a beszélgetés. A másik házaspár szedelőzködött, ez pedig mondta, hogy ő olyan jól érzi magát, még maradna. Maradtak hajnali fél négyig, és attól kezdve soha többet egy telefon, semmi. Biztos megmondta neki a férje, hogy ez egy olyan megjegyzés volt, amit nem lehet jóvá tenni.

Két-három éve elkezdtem egy társasággal kirándulni járni. Még most is csinálom. Ezek másfél órás séták. Felmegyünk busszal az egyik helyre, átsétálunk a másik helyre, és lejövünk. Több alkalommal egy Berkó Pál nevű 90 éves ember volt a túravezető. Mentünk, közben beszélgettünk, és kiderült, hogy nagyon sok zsidót mentett. Illegális kommunista volt, és bár eredetileg asztalos volt, a párt kérésére felállított egy nyomdát, hogy a kommunista elvtársak részére hamis papírokat gyártsanak. Kinézett egy lakást, amiben talán korábban zsidók laktak, kiigényelt egy ugyancsak elvett nyomdát, a párt küldött hozzá egy nagyon jó zsidó nyomdászt. Szerzett egy ragyogó pecsétkészítőt, és a munkaszolgálatból kihozott egy zsidó fiút, aki tudomása szerint a legjobb rajzoló volt. Úgy hozta ki, hogy hamisított paranccsal érte mentek, hogy letartóztatják, és máshova kell vinniük. Ennek a Bertóknak olyan szimpatikus lénye volt, hogy mindenhol tudott eredeti papírokat és űrlapokat szerezni. Katonaságtól, egyháztól, anyakönyvi hivatalból, előljárástól, mindenhol. Olyan fantasztikus hamisítványokat készítettek, hogy az ő papírjukkal soha senki nem bukott le. Miután voltak zsidó ismerősei is, ez a nyomdász is zsidó volt, hál istennek ma is él, mentek hozzá zsidók is kérni hamis papírt. Mindenkinek adott, akivel így összejött. És pontosan tudta, hogy kinek milyen papír lehet a legjobb. Megtudtam, hogy egy lépés nem történt, hogy Berkó Jad Vasem kitüntetés kapjon. Mondták, hogy ne is erőltessem, Pali nem fog semmit csinálni, mert nem azért tette, és nem hajlandó megírni az életrajzát. A Jad Vasemhez az kell, hogy valaki megírja, hogy mit csinált, és ezt két elő tanúnak kell igazolnia. Addig beszéltem, addig beszéltem, amíg hajlandó volt az én segítségemmel megcsinálni a beadványát. Először le akarta írni születésétől kezdve az összes pártmunkáját. Mondtam, hogy ez most talán nem kell. Aztán az egyik tanú ugyanezt csinálta, akkor azt is kijavítottuk. Bevittem a hitközségre, és hála istennek még életében megkapta. Nagyon meghatódott. Az izraeli követ gratulált a születésnapjára. Berkó Pál most tavasszal halt meg 93 évesen.

Amikor Izrael állam megalakult, nagyon örültünk neki, és a két háború alkalmával pedig drukoltunk Izraelnek.